

AJUT A LA INVESTIGACIÓ LINGÜÍSTICA LÍDIA ARMENGOL I VILA 2007
Servei de Política Lingüística - Govern d'Andorra

Xavier Rull

El parlar d'Andorra dels segles XVII i XVIII

Govern d'Andorra

EL PARLAR D'ANDORRA
DELS SEGLES XVII I XVIII

Ajut a la investigació lingüística Lúdia Armengol Vila 2007

EL PARLAR D'ANDORRA

DELS SEGLES XVII I XVIII

XAVIER RULL

Govern d'Andorra

Entre tots fem un país millor

EL PARLAR D'ANDORRA DELS SEGLES XVII I XVIII

© d'aquesta edició:

Govern d'Andorra

Ministeri d'Educació i Cultura

Servei de Política Lingüística

© dels textos:

Xavier Rull i Muruzábal

Primera edició

Dipòsit legal: AND.1122-2010

ISBN: 978-99920-0-584-2

Producció editorial: Premsa Andorrana, SA

Coordinació: Natàlia Lalinde

Disseny de la coberta: Agustí Ibáñez

Impressió: Gràfiques A4

Sumari

Introducció	7
1. Fonètica	13
1.1. Vocalisme	13
1.2. Consonantisme	14
2. Morfologia	25
2.1. Gènere	25
2.2. Nombre	27
2.3. Flexió verbal	27
2.4. Possessius	48
2.5. Demonstratius	54
2.6. Articles	57
2.7. Numerals i quantitatius	61
2.8. Clítics	66
3. Sintaxi	71
3.1. Partícules (preposicions febles, conjuncions i pronoms relatius)	71
3.2. Règim verbal	87
3.3. Verbs 'ser' i 'estar'	89
3.4. Infinitiu i gerundi: usos absoluts	90
3.5. Perífrasis verbals	91
3.6. Construccions amb verbs	98
4. Lèxic	101
4.1. Vocabulari	101
4.2. Locucions	108
4.3. Gramaticalitzacions	108
Conclusions	111
Bibliografia	117

Introducció

El present treball és una descripció del parlar andorrà dels segles XVII i XVIII. Com és habitual en aquesta mena d'estudis, la descripció no és exhaustiva, sinó que donem compte dels trets lingüístics més rellevants i ens centrem en aquells aspectes que divergeixen dels usos actuals (sigui del parlar andorrà, sigui del llenguatge estàndard en general), entenent que no cal donar compte dels trets lingüístics idèntics als del segle XX i als de principi del segle XXI.

El motiu que ens ha dut a fer aquest treball és que hi ha pocs treballs que descriguin com era el català als segles XVII i XVIII. Gràcies a diversos estudis es coneix prou bé com era el català antic (bàsicament a partir del segle XIII) fins a final de l'edat mitjana (segle XV); i també es coneix com és el català dels segles XX i XXI. D'aquests dos períodes hom sap quines són les paraules o construccions usuals de cada moment. Tanmateix, hi ha un buit pel que fa al període anomenat tradicionalment *decadència* (terme avui en desús, que coincideix bàsicament amb el que els historiadors anomenen *època moderna*). En efecte, hi ha força transcripcions de documents d'aquest període històric;¹ però d'estudis descriptius lingüístics de caràcter gramatical n'hi ha ben pocs. Amb prou feines s'hi compten uns quants estudis; un sobre el parlar d'Eivissa del segle XVII fet per Marià Torres (*La llengua catalana a Eivissa al segle XVII. "Reals ordenacions de la Universitat d'Eivissa"* (1663). *Introducció, estudi lingüístic i transcripció*; Eivissa: Mediterrània, 1993) i un altre sobre el parlar de la població de les Borges Blanques del segle XVII fet per Roser Ripollés i de la Fragua (*La llengua catalana durant el segle XVII, segons documents de l'Arxiu de l'Ajuntament de les Borges Blanques*; les Borges Blanques: Ajuntament de les Borges Blanques, 1999); s'hi pot afegir l'obra de Josep Vallverdú *El rector de Valfogona i la llengua del Barroc* (Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1982). A banda d'aquestes obres hi ha algun

¹ Per posar un exemple, hi ha les transcripcions del segle XVII del Rosselló i de la Cerdanya fetes per Joan Peytaví (Universitat de Perpinyà).

altre estudi breu;² a més de les aportacions de Joaquim Martí Mestre (Universitat de València), entre les quals destaca un estudi sobre el vocabulari dels parlars valencians: el *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)* (València: Universitat de València, 2006), fet a partir del buidatge de textos de l'època.³ Com es pot veure, la descripció gramatical del català dels segles XVI, XVII i XVIII és un camp relativament poc explorat. Amb un estudi sobre el català d'Andorra dels segles XVII i XVIII es contribueix a omplir el buit.

L'estudi permet no tan sols saber com era el parlar andorrà d'aquesta època, sinó entreveure quina evolució va seguir. Comparant les dades obtingudes amb les descripcions del parlar andorrà de la segona meitat del segle XX —l'*Atles lingüístic del domini català* o els treballs d'Anglada (1974), Riera (1992; 1996) o Pantebre (1997)— hom pot intuir quin procés va seguir el parlar andorrà des dels segles XVII i XVIII fins al segle XX. Lògicament, per tal de fer aquesta mena de seguiment calen més estudis, i centrar-se sobretot en aspectes concrets (per exemple, com evolucionen les perifrasis verbals o els morfemes verbals). Amb tot, una descripció genèrica del parlar andorrà en època moderna és un punt de partida per a una recerca d'aquestes característiques.

La descripció s'ha fet a partir del buidatge de textos de l'època (una part dels quals transcrits modernament a final del segle XX). En concret:

a) Pel que fa al segle XVII, s'han consultat:

—Documents originals conservats a l'Arxiu Nacional d'Andorra.

² En concret, el report de Josep Moran (2004) sobre la llengua emprada al *Manual digest*, l'aportació d'August Rafanell titulada "El bon ús del valencià al segle XVII" (dins el seu llibre *El català modern*; Barcelona: Empúries, 1999), l'article "La interferència lèxica castellana dins el català literari a Mallorca els segles XVI i XVII" de Jaume Corbera (*Randa*, 37, 1995, pàg. 53-119), el treball de Vicent Josep Escartí "Sobre morfologia i fonètica del valencià del segle XVII i l'actual" (dins *Miscel·lània 94. Estudis sobre morfologia valenciana*. València, 1994, pàg. 31-75) i l'article de Ferran Fabregat, Antoni López i Vicent S. Olmos "Construccions de llenguatge administratiu municipal del segle XVII al País Valencià" (*Revista de Llengua i Dret*, 11, 1988, pàg. 157-190).

³ Aquesta no és l'única aportació de Martí Mestre. També ha fet altres articles, com "Aportacions de les edicions de textos al coneixement de la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII" (*Catalan Review*, XIII/1-2, 1999, pàg. 117-134) o "El registre juridicoadministratiu català al segle XVII. L'obra de Josep Llop" (*Revista de Llengua i Dret*, 47, 2007, pàg. 113-141).

–L'aplec *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XVII* editat per Domènec Bascompte (1997).

–Fragments de documents reproduïts a l'estudi *Perquè ara —gràcies a Déu— hi ha justícia. Un estudi sobre la delinqüència a Andorra els anys 1600-1640*, de Lars Martin Pohle (2008).

b) Pel que fa al segle XVIII, s'han consultat:

–Documents originals conservats a l'Arxiu Nacional d'Andorra.

–El *Manual digest de las valls neutras de Andorra* (1748), fet pel veguer episcopal i doctor en dret Antoni Fiter i Rossell (d'Ordino), per encàrrec del Consell General.

–El *Politar andorrà* (1763), de mossèn Antoni Puig (d'Escaldes), basat en l'anterior.

–Documents reproduïts al treball de Joan Riera i Simó (1980) *Una singular carta de gràcia andorrana de l'any 1712*.

En el cas del segle XVIII no es podien obviar els dos llibres cabdals fets a Andorra en aquestes centúries: el *Manual digest* i el *Politar andorrà* (transcrits modernament per Lúdia Armengol, Antoni Morell i altres). Són textos de caràcter historicojurídic, que tracten sobre la història i les institucions andorranes i, sobretot en el cas del *Manual digest*, fins i tot ha servit com a font de dret.⁴ Ara bé: pel registre d'aquesta mena de textos l'estil havia de ser acurat; Moran (2004: 121) precisament diu que “la llengua del *Manual Digest* constitueix una bona mostra i ben representativa del conreu de la llengua catalana en un nivell o registre de caràcter savi”. Per això, en estudiar-los hi ha el risc que desvirtuin un xic les dades que se'n puguin extreure, en el sentit que no siguin representacions fidedignes del parlar andorrà del Set-cents (de fet, el llenguatge escrit formal no és mai una representació fidedigna del parlar espontani, ni llavors ni en cap altre moment de la història).

⁴ Més informació sobre aquestes obres i els seus autors al DEA.

És per això que, tot i tindre en compte aquestes dues obres —no podia ser de cap més manera, ja que són les obres més importants de la producció escrita andorrana anterior al segle xx—, hem preferit donar més pes a altres tipus de textos, com actes de judicis, actes dels comuns andorrans i testaments. Tot i que en aquests altres documents també hi ha una certa formalitat —sobretot en testaments—, és més fàcil que hi traspuïn tota mena de trets lingüístics propis del parlar andorrà, sobretot en el cas d'actes de judicis, que sovint reproduïen testimonis orals. En la tria d'aquesta altra mena de textos també s'ha procurat que hi hagués documents provinents de les sis parròquies andorranes (Canillo, Encamp, Ordino, la Massana, Andorra i Sant Julià de Lòria). Encara que no sempre ha sigut possible, el fet de disposar d'escrits provinents de diverses parròquies permet tindre una visió general dels trets lingüístics de tot el país, i no tan sols d'una part del país.

Aquest mètode de descripció de la llengua històrica és habitual: hom recorre als textos de l'època per tal de veure'n els trets morfològics, sintàctics o lèxics i fins i tot fonètics —en la mesura que és possible detectar-los a través de l'escriptura—. ⁵ Amb tot, convé aclarir que aquest mètode comporta un petit risc: les convencions gràfiques poden desvirtuar algun element. ⁶ Per això també és important conèixer els costums gràfics de l'època. En tot cas, aquest risc, inherent al mètode, no deixa de ser menor si tenim en compte que la majoria de trets lingüístics apareixen ben representats en l'escriptura.

S'ha d'advertir que, en les transcripcions modernes (el diplomatarí del segle xvii, el *Polítar* i el *Manual digest*), s'ha respectat tal qual el que hi ha transcrit. Quant als documents originals s'ha transcrit tal qual el que s'hi troba (per exemple, *ÿ*). Com que es consulta més d'un document i amb més d'un format —text original i text transcrit modernament—, els exemples poden contenir maneres de transcriure diferents. Així, per exemple, els textos editats per Bascompte (1997) tenen l'accentuació segons la normativa fabriana; la puntuació segueix els criteris tipogràfics propis de final del segle xx; i els

⁵ Vegeu-ne la teoria i algunes mostres a Martí i Castell, Navarro & Pradilla (1990) i a Lara & Lara (1984).

⁶ A tall de mostra, al segle xix en català s'escrivia *ab*; però a final del segle xix Pompeu Fabra i els redactors de la revista *L'Avenc* proposaven d'escriure *am*, seguint la fonètica del moment. La pregunta és si durant el segle xix es deia *ab* i el canvi fonètic va donar-se a final de segle; o bé si ja es deia *am* però s'escrivia *ab* per tradició.

grups de dos mots que apareixen escrits aglutinats al manuscrit original s'han separat amb un punt volat (*no-s* per *no és*, *li-n* per *li'n*). Totes aquestes solucions gràfiques que no es troba, per exemple, en la transcripció del *Manual digest*. Això fa que els exemples presentin divergències, però d'aquesta manera s'ha sigut fidel a la documentació original tal com s'ha consultat.⁷ També s'ha de tindre en compte que, havent seguit fidelment edicions modernes, si hi ha algun error de transcripció ha passat desapercebut; només s'ha pogut controlar aquesta qüestió en el *Manual digest*, ja que es va publicar amb el text transcrit modernament acarat amb el foli original reproduït en facsímil.⁸

Al treball no es tracta l'onomàstica. Tot i que en els textos consultats apareixen força noms propis —tant de llocs com de persones—, aquesta mena de mots rarament tenen cabuda en estudis descriptius de caràcter gramatical. En tot cas, ja hi ha un treball sobre antroponímia andorrana del segle XVII (Palau Martí 1989) i altres estudis que indirectament tracten els noms de famílies o persones, com el de Camiade (1987) per a Ordino al segle XVIII, el d'Armengol [et al.] (1979) per als membres del Consell General, el de Pohle (2008) per als processos judicials de la primera meitat del segle XVII o el *Llibre dels sagristans de Santa Maria de Meritxell* per a la primera meitat del segle XVII. Igualment, el recull de mapes històrics de Pujal (1999) permet tenir a l'abast una bona colla de topònims andorrans tal com s'escriuen a final del segle XVII i durant tot el segle XVIII.

L'estudi tampoc té en compte les qüestions gràfiques. De fet, en la descripció d'una llengua o d'un parlar no pertoca analitzar-ne la grafia: al capdavant, l'escriptura és una convenció i no implica res en la descripció gramatical. Per això s'obvia el fet que s'emprin grafies com *ch* (*archius*), *ñ* (*señors*) o fins i tot *ain* per *any*.⁹

⁷ Sobre la complexitat de la transcripció de documents de l'edat moderna, vegeu-ne una mostra a Farreny Sistac (2004).

⁸ Així, en aquesta transcripció moderna hi ha un *den* que en realitat és *deu* (del verb *deure*). Al manuscrit original apareix de manera que pot interpretar-se de les dues maneres; però el context sintàctic no deixa lloc a dubtes, i es pot afirmar que es tracta d'una forma de present del verb *deure*.

⁹ Per a més informació sobre l'ús de la grafia *ñ* al *Manual digest*, vegeu Moran (2004: 122-123). Sembla que hi va tenir a veure el fet que el seu autor es va deixar influir per la proposta d'un altre autor català que suggeria que a cada so li havia de correspondre tan sols una lletra, de manera que el dígraf *ny* havia d'abandonar-se.

Finalment, cal agrair al Servei de Política Lingüística i al Ministeri de Cultura del Govern d'Andorra l'ajut «Lídia Armengol i Vila», que ens ha permès realitzar aquest treball; l'ajut de l'Arxiu Nacional d'Andorra —en especial de Montse Sirés i Susanna Vela— en la cerca de documents; els comentaris de Domènec Bascompte sobre la transcripció de textos del segle XVII; i els suggeriments dels col·legues Ramon Sistac (Universitat de Lleida), Albert Turull (Universitat de Lleida) i Jordi Ginebra (Universitat Rovira i Virgili, de Tarragona) a l'hora de tractar alguna qüestió.

L'autor

Andorra la Vella (Principat d'Andorra), 2009

1. Fonètica

1.1. Vocalisme

a o pretònica dels mots amb *i* tònica podia sonar *u*, així com els seus derivats (*cobert*, de *cobrir*), com es desprèn dels testimonis escrits (els quals no sempre reflecteixen aquest tancament, fet que es pot interpretar com que el tancament era vacil·lant o bé com que hi havia tancament però es reflectia poc en la pronúncia). Aquest tancament es podia donar en altres mots, com *govern*:

[...] per a que la gent no haguessen d'entendre ses coses i baixeses havia suffrit. (document judicial sobre la denúncia de Catherina Floresta contra Joan Aramany per agressions, 18-9-1600, *apud* POHLE (2008: 11))

[...] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=no es] conegue [=conegué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa perque com tinc dit estave molt cuberta de sanch [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

Ítem, vull i man fassen fer dits mos marmessors una custòdia de plata ab sa vidriera [...] ab sa cortina y cuberta de tafatà vermell [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] per lo millor guvern dels individuos naturals, y havitants delas Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 196)

El grup format per una consonant velar, una semivocal tancada velar i una vocal medial oberta (ço és, *qua* i *gua*) es monoftonga en *o*:

hordene la Terra que ningú no pugue donar a cada dallador més de un cortó i mig de vi, [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Al *Manual digest* hi apareix indistintament *llengua* i *llenga*; en aquest cas és possible que la monoftongació hagués anat a favor de la *a* com a morfema de femení.

El verb *ser*, en la forma de futur o condicional, pot patir un tancament (*sirà* en comptes de *serà*):

[...] y quant algun crim y delicte, de quallsevol gènere o espècie que sie, sirà comès dins les presents valls de Andorra [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y demanar los hòmens los aparegue sirà convenients [...]. (acord del Consell General, 23-5-1667, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

1.2. Consonantisme

La *-n* final dels mots que la tenen latent apareix en sintagmes travats en què el mot amb *-n* final apareix en primer terme, com a l'expressió fixada *donar plen poder*:

[...] don tot plen poder y libera facultat que puguen pendre y vendre de mos béns tant quan sia menester [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] als quals donàrem plen poder per a capturar los delinqüents. (document judicial, vers 1629, *apud* Pohle (2008: 158))

També hem documentat duplicacions de la preposició *a* amb so epentètic *n* enmig de la doble preposició quan va seguit de pronoms personals. Així,

els grups *a qui* o *a ell* apareixen com si es pronunciessin *an-a qui* i *an-a ell*. Aquesta solució fonètica és típica del parlar oriental; però si es documenta en textos andorrans del segle XVIII vol dir que es deia:

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se puegue evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puegue escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

En los actes de deposicions de Reos, se forma lo tribunal, se Condueixen los reos dela presso en a ell [=a ell] ab la mayor seguritat [...]. (Antoni Fiter i Rossell, Manual digest, 1748, foli 196)

La -r segurament ja no es pronunciava, ja que no apareix en algun mot quan etimològicament hauria de dur-ne:

Dit dia resol lo Concell que lo Bosch de La avie desde lo terre [=terror] [...] y desde lo Roc deman de les Terres de Call fins al altre Roc que correspon en vista de la Sucarana, quedie Vedat. (acta del Comú d'Ordino, 22-5-1791)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, comprenent lo pati de aquella y demás patis estan ja senyalats y terminats ab la paret y muralla e feta a tot lo circuyt, esemps ab lo escudellé està en la recuina y armaris estan en la cuyna. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

[...] y apoderantse Dapifor de Moncada un dels principals de Carlo Magno, y sos Companys de totas las avingudas dels Pirineus, que donan en la Cerdanya, Pallas, y Urgell [...]. (Antoni Fiter i Rossell, Manual digest, 1748, foli 26-27)

A vegades la caiguda es dóna en plurals:

A més, ordene la Terra que ningú puge donar a ningun jornaller més de tres sous per jornall, tant segadós, picapedrés y qualsevol altres jornallés, accepto tonedós. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)¹⁰

[...] ordene la paròquia sobre les caleses, que volen que-s lebon [=lleven]; i que tot bestiar de peu redó, que pagon un real per cap de astrani, i lo bestiar astrani, de pell o de lana, que pagon un ardit per cap [...] i los tosinos desarrelats, que pagon tres sous per cap, i los arre-lats la mitat, manco davuit dinés; i asò se lebe que dengú i pugo anar del primer de juny enlà. (acords del Consell de la parròquia d'Ordino, 26-5-1648 i 29-6-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Hi ha un altre indicatiu que revela l'emmudiment de la -r final: el fet que, en l'escriptura, aparegui en mots que etimològicament no n'han de dur. És el cas dels verbs *escriure*, *prendre*, *entendre*, *rebre*, *deure*, *vendre*, *veure* o *beure*. Com que la majoria de verbs duen -r final, bé que no es pronunciessin, la gent que escrivia tendia a posar la -r final també en aquells infinitius en què no toca, com *escriure*. Segurament els mateixos que escrivien *escriurer* no deien la -r final: simplement, per analogia amb altres verbs, l'hi afegien. Aquest fet revela que, en els altres verbs que s'escrivien amb -r final, no sonava:

[...] fent vida viudal y Conservant mon nom y no altrament de tota ma universal eretat y bens volent que dit usdefruit sols Comprenga los alimens de menjar y beurer [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat pera que de despres se puge evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer nin-

¹⁰ Cal llegir *jornal*, *jornaler*, etc., i no pas *jornall*, *jornaller*, ja que en aquest document surt escrit *A lla vista de Santcogesma* (per a la vista), *ordene la Terra y voll* (per ordene la Terra y vol), etc.

guna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

Testimonis se encontren que els dits micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo camí seguit fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant dita obligació d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y dit robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, apud RIERA I SIMÓ (1980))

*[...] procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer; y que no sufra ni permeta que semblants agravis sien fets per sos officials. Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avís y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] se a tingut Consell de la Terera per la notítia se a tingut que lo reverendíssim señor fra Julià Cano, bisbe de Urgell i príncep soberà de les presents valls, vol pujar per a jurar i confirmar; i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebre al riu de Arcavell, vora la creu, areste lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del copríncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] previnch la Censura, suplicantlos, que antes de ella Vullan pendrer la pena de llegir tot lo Capitol, y despues proferescan la senttencia, que sufrire de bona gana, yab la mayor resignacio. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 8)*

[...] lo que aquest [Ludovico Pio] executà ab tant felises successos, que meresque veurer a tota Catalunya llibertada [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78)

Sentencia feta per lo Capitá General y Virrey de Catalunya Dn Vicens Gonsaga, en que declare no deurer los Andorrans pagar los drets [...]. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 195)

Per lograr un fi tan sant, son conduents dos providencias; una, que lo Comú no permetia que los particulars fassien provisió de blat, sino es per son ús, y no per vendre a la República [...]. Altra, que se anomenien comissaris [...]. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 366)

En tot cas, s'ha de tenir present que, en altres casos, la *-r* final sí que apareix escrita:

Ítem més, vull fassen fer dits mos marmessors un càlzer de plata de devuyt fins en vint escuts [...], lo qual tindran los procuradors en sa caixa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Aquest fet, però, no s'ha d'interpretar necessàriament com una mostra que aquesta *-r* final sonava, sinó que pot deure's a una tradició gràfica. El fet que la *-r* no aparegui en alguns mots ja és indicatiu que, segurament, no sonava, encara que s'escriu per tradició en alguns casos. De fet, en textos de notaris sol aparèixer més la *-r* segons l'etimologia —i tal com s'escriu amb l'ortografia actual—, però en textos del Consell de la Terra la *-r* final surt menys.

La prepalatal de *mitja*, *mitjançant*, etc. sembla que, al segle XVII, sonava fricativa, i no pas africada (com es pot sentir en altres parlars, com el tortosí), ja que apareixen escrites sense *t* abans de la *j* (tot i que, cal reconèixer-ho, això tampoc és una prova concloent amb relació a la pronúncia d'aquests mots):

[...] que mijansant Jurament en son poder digue la veritat [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

Més avant, deïxe a quiscuna de les filles de mes germanes Catherina y Margarita, per ser pobres, doze lliures i mija, y estes quant se casaran, y no ans [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

En el grup final *-nt* segurament ja no sonava la *t* final. Que aparegui escrita es pot explicar per tradició gràfica; el fet és que a vegades s'escolen solucions gràfiques sense la *t* i, per tant, això és un indicatiu que no es pronunciava:

[...] fent vida viudal y Conservant mon nom y no altrament de tota ma universal eretat y bens volent que dit usdefruit sols Comprenga los alimens de menjar y beurer [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] uns micalets robaren al Port d'Envalira uns marxans de mitja [...]. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

Se segueïx evidentmen de tot lo referit en lo present Capítol, ser las Valls de Andorra, per sa Naturalesa, en lo Idioma, ó Llengua, en lo vestir, en los Usos, y Costums Verdadera Catalunya, com á part de dit Principat, aventlas la Naturalesa posades dins dels Pirineus Catalans. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26)

[...] que avent los Alamanys destruit á la ciutat de Tarragona, tornansen á Fransa, passaren per les Valls de Andorra ahont posaren en una de sas montanyes una anella de ferro molt gran, porque quedés memoria de ells que avian passat per allí. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26-27)

[...] Blasó que antiguamen portaven ellas. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 61)

[...] ahont difusamen parlarem de ella [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 69)

No dependeïxen de ningun Parlamen, Audiencia, Intendencia, ni altre Tribunal de Fransa, ni de Espanya, ni de part alguna, Regne ó Pro-

vincia del Mon [...], y ja finalmen en tants altres titols guardats en los arxius de dites Valls. (Antoni Puig, Politar andorrà, 1763, foli 71)

Fins i tot pot aparèixer escadusserament una *t* allà on no toca, com la forma *orden*, de 1a persona del present d'indicatiu del verb ordenar, que en un mateix document pot aparèixer escrit *orden* i *ordent*. Això prova que els qui escrivien sabien que hi havia mots que sonaven acabats en *-n* i que s'escriuven —per tradició— amb *-nt*:

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia [...] y ans de totes coses Bull, Ordent y man que tots los deutes que lo dia de mon obit yo deure sian Pagats [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

És bastant probable que, a principi del segle XVIII, el parlar d'Andorra ja fos betacista. És a dir, hom ja no articulava el so [v], sinó que sols articulava el so [b] (o [β] intervocàlic). Els estudiosos de l'evolució històrica des les llengües saben que una confusió fonètica comporta, en els testimonis escrits, una vacil·lació gràfica (els textos catalans orientals prefabrians poden escriure *pucar* o *oma* en comptes de *posar* i *home*, per exemple). Aquesta vacil·lació entre *b* i *v* es troba clarament en textos de la primera meitat del segle XVIII:

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia als quals junts dono ple poder de Complir y executar la pnt. [=present] mia testamentaria disposicio conforme Baix trobaran escrit y per mi Ordenat. [...] y ans de totes coses Bull, Ordent y man que tots los deutes que lo dia de mon obit yo deure sian Pagats [...]. [...] ultimas voluntats mias y encara de ditas paraulas [...] de la qual seguit mon obit vull ne sian fetas per lo notari aball escrit tantas Copias quantas demandas ne seran [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] *Infundintme Valor, y audacia, para Empender esta Obra tota nova, aquest trevall [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 3)

[...] *com la Prescribesch, y aconsello, atesa sa naturalesa, y Circums-tancias. De ahon es: Que me persuadesch, que lo trevall, que yo aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

[...] *Se contan en ellas quatre gorjes ô ports principals pera passar de ditas Valls, ô de Cataluña ô Fransa, es a saver: Lo port de Fra Miquel, lo de Soldeu, lo de Fontargent y lo de Siguer [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 39)

Ames hi ha abundancia de Cabres salbatges, Vulgo Isarts [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 40)

Dichosas Verdaderament foren las Valls de Andorra en aver merescut per son llivertador primer de la Opresio [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78)

Volén dir: mira en alt, y beuras las Armas gentilicias, [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 115)

[...] *per lo millor guverner dels individus naturals, y havitants delas Valls [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 196)

[...] *y mes aball sobre la dreta, esta [=està] lo Notari [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 196)

Al executor se envia a vuscar a Fransa, o España [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

Moran (2004: 122) porta altres casos de vacil·lació del *Manual digest*: *pro-bíncias, bescomptat, llivertat*, etc. És indubtable, doncs, que a la primera meitat del segle XVIII el parlar d'Andorra era betacista.

Amb tot, cal dir que molts altres escrits de l'època mantenen una distribució gràfica entre *v* i *b* d'acord amb el que tocava.¹¹ Aquesta correspondència pot ser indicatiu que al mateix segle XVIII hi havia altres persones que encara no confonien els dos sons; o bé que la persona que redactava mantenia una distinció gràfica que havia sigut operativa antigament encara que en l'oralitat no es distingís (al capdavant, això és el que es fa avui dia: hom escriu *viu* encara que ho pronunciï [biw]):

[...] ha ordenat lo Concell dela Parroquia deque de esta hora en avant se compree un llibre blanch, y en aquest llibre vagen continats [...]. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraque de despres se puge evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

El pronom personal de primera persona del singular apareix escrit al segle XVIII tant *jo* com *yo*:

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] Que me persuadesch, que lo trevall, que yo aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

¹¹ La distribució de *v* i *b* en la normativa ortogràfica de l'Institut d'Estudis Catalans (1913) coincideix molt amb la distribució fonètica d'aquests dos sons en aquells parlars on es diuen (valencià septentrional, valencià meridional, parlars illencs, alguerès, etc.), i que aquests usos orals són fruit d'unes lleis d'evolució fonètica del llatí al català.

Dota varias Iglesias en dit Principat [...] y yo Ometesch per no Eixir de mon principal designe. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78-79)

Podria ser que coexistissin les dues pronúncies (consonant fricativa o africada prepalatal sonora i semivocal palatal tancada); de fet, als segles xx i xxi la pronúncia majoritària és *io*, però també es pot sentir —tant a Andorra com a l'Alt Urgell— *jo*. També podria ser que la grafia *jo* fos una representació de *io*, o que la grafia *yo* fos una representació de *jo*: l'ús de les grafies *i*, *j* i *y* per a representar sons palatals era bastant arbitrari en la llengua antiga i podria ser que a l'edat moderna encara hi hagués vacil·lacions en la representació gràfica d'aquests sons.

Podria ser que la *l*- inicial sonés palatal. Aquest tret fonètic, típicament català (del llatí *luna* tenim *lluna*), i al segle xx considerat un col·loquialisme quan s'aplica a cultismes (*llàmina* per *làmina*), traspua en algun text. El fet que es trobi poques vegades no vol dir que no es digués o que no fos general, sinó que pot ser indicatiu que els qui escrivien ja ho veien com una solució no apta per a l'escriptura:

[...] Ilegislador Supremo [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78)

2. Morfologia

2.1. Gènere

s pot trobar escrit el plural femení en *-as* en comptes de *-es*.¹² Ara: això pot deure's més a un costum gràfic prou estès, sense que reflecteixi el parlar andorrà. Cal tenir present que en una mateixa frase poden aparèixer amb *-as* substantius com *parròquias* i mots gramaticals (*totas, las, estas*); però també *herbes* al costat d'*erbas*, o *quiscunes*, o *posades*:

[...] ultimas voluntats mias y encara de ditas paraulas [...] de la qual seguit mon obit vull ne sian fetas per lo notari aball escrit tantas Copias quantas demandas ne seran [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] subscripcions de Antigas Monedas; en llibres de Varios Idiomas ô llenguas; [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 2)

[...] no solament delgran socorro delas historias, y regladas noticias, [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 2)

Totas las Parroquias estan repartidas comuntment en Quarts. Estas tenen quiscunes ses particulars herbes [...] com son los dits boscos, erbas, fons, pons [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 25)

Se segueïx evidentmen de tot lo referit en lo present Capítol, ser las Valls de Andorra, per sa Naturalesa, en lo Idioma, ó Llengua, en lo vestir, en los Usos, y Costums Verdadera Catalunya, com á part de dit

¹² Tot i que aquest fenomen afecta sobretot els mots femenins, també afecta els substantius masculins d'origen grec com *idioma*.

Principat, aventlas la Naturalesa posades dins dels Pirineus Catalans.
(Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26)

Mes, y que coses se han dites de les Argolles de ferro, ó anellas que es troben clavades en los caps de les montanyes de Fontargen [...]. [...] que avent los Alamanys destruit á la ciutat de Tarragona, tornansen á Fransa, passaren per les Valls de Andorra ahont posaren en una de sas montanyes una anella de ferro molt gran, porque quedés memoria de ells que avian passat per allí. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26-27)

De fet, en molts altres textos, de to més pràctic i menys sumptuós, hi surt escrit -es:

[...] procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Per tant, de ben segur que a Andorra es deia *parròquies* i no pas *parròquias*.¹³

El mot *marge* apareix, al segle XVIII, com un substantiu femení:

3º se deu suposar, y assentar de opinió dels Citats autors y de Molts altres Citats âla marge [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 27)

Aquest ús gairebé no es documenta en català, però en espanyol *margin* pot ser masculí o femení.

¹³ Per a més informació sobre les raons de l'escriptura dels femenins en -as, vegeu Moran (2004: 123-124).

2.2. Nombre

El plural d'antics proparoxítons llatins, com *home* (d'*hominu*), restitueixen la *n*:

[...] ne estan en quieta y pacífica pocessiò de tant de temps ensà, que no es trobaria memòria de hòmens en contrari. (capítols acordats per la confraria de paraïres i teixidors de Sant Pere Màrtir i Sant Ivó i el Consell de la Terra d'Andorra, 16-4-1606, editats per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y demanar los hòmens los aparegue sirà convenientes [...]. (acord del Consell General, 23-5-1667, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] 5000 homens eran de nostras Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 27)

[...] y un Escolta de sis, o mes homens armats, que lo guardan tant en lo venir com en lo anar [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

Com igonrian moltas personas las Verdaderas Maximas, y reglas dela Conservacio del Estat de nostra terra; sabentlas y aventlas practicas de tot temps altres homens del Concell [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 487)

Les paraules masculines terminades en *-c* tenen el plural en *-os*, amb una *o* de reforç i morfologitzada com a marca de masculí que en permet la sil·labificació:

Totas las Parroquias estan repartidas comuntment en Quarts. Estas tenen quiscunes ses particulars herbes [...] com son los dits boscos, erbas, fons, pons [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 25)

2.3. Flexió verbal

Al segle XVII, la 1a persona del present d'indicatiu de la la conjugació té, de manera general, el morfema $\emptyset$; però també es troben casos amb *-e*:

[...] don tot plen poder y libera facultat que puguen pendre y vendre de mos béns tant quan sia menester [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Ítem, vull i man que les dites honres se fassen per tres dies continuos, si fer-se porà, y en cas que per alguna festa solemne o per altre just impediment no-s poguessen fer, se fassen saltim en dos dies continuos les dues, y totes les tres fins a vuyt dies [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] li deix quatre lliures y quatre sous de censals he fundats sols per est effecte, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] vull y orden [...] augmentar y magnificar y ampliar los officis [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Et primo, elegesch la sepultura del meu cos en lo vas de nostra casa dels Busquets, que està dins lo porxo del sementiri de sant Pere de Andorra, a hont jahuen mos antepassats [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] als quals deixe per lo treball de la present marmessoria y administració cada any lo que baix trobaran [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Ítem, deixe dotse lliures a la yglésia de Sanct Esteve i als hobrers de aquella, ab pacte sie obligada en donar candeles o ciris per a cremar [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] y així pregue molt encaridament a dits señors rectors que [...] se recorden sempre que bonament pugen en sos sacrificis y orations de la mia ànima, com jo de ells confie. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] y per si achàs per a algun gran y just impediment no-s porà dir a ma intentió dita missa en dit dia de dilluns, encarregue a dit rector la digue o fasse dir lo primer dia que puga de la mateixa sempmana [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

En canvi, al segle xviii ja es troba plenament el morfema -o (que és l'usual en el català d'Andorra dels segles xx i xxi):

[...] com la Prescribesch, y aconsello, atesa sa naturalesa, y Circumstancias. De ahon es: Que me persuadesch, que lo trevall, que yo aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

[...] si Incorro la negra Censura [...]. Si empero logro lo fi que me he proposat [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

Confesso ingenuament, que [l'etimologia d'Andorra] no la he trobada, vista ni llegida, ni solament insinuada, entitol, nota, ni Autor algun [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 24)

En algunes transcripcions del segle xvii també apareix el morfema -o, al costat, però, de formes amb -e. Sense abandonar la possibilitat que es tracti d'una transcripció difícil —en el sentit que a cops és difícil de discernir entre dues grafies possibles quan la cal·ligrafia és poc acurada, i l'editor ha prefe-

rit posar-hi la lectura més acostada al parlar del segle xx i xxi—, també podria ser que ja comencés a usar-se el morfema -o ja a principi del segle xvii:

[...] fas y ordeno el meu darrer testament, elegint marmessors de la mia ànima [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Ítem, deixo al señor bisbe de Urgell dos morabatins o tot allò que en mos capítol y testament li podia pertocar. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Esta és la mia derrera voluntat y últim testament, lo qual vull valega per via de testament; y que si per via de testament no valia o valor no podia, vull que valega per codicil o altri última voluntat mia, lo qual lloho, aprovo y firmo. (testament de Guillem Areny Torres, Ordino, 1-7-1694, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Sigui com vulgui, amb els testimonis recollits es pot afirmar que al segle xvii el morfema de 1a persona era -e o $\emptyset$, mentre que a mitjan segle xviii ja era usual -o. En tot cas, cal suposar que totes dues solucions devien conviure un cert temps, com ho demostra el fet que, al primer quart del segle xviii, en un sol text i amb cal·ligrafia clara apareixen el morfema $\emptyset$ (*elegesch, fas, orden*) i el morfema -o (*temo, dono*):¹⁴

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita

¹⁴ En qualsevol cas, l'expressió *fas y orden* pot ser una mena d'expressió fossilitzada, típica dels testaments, de manera que és possible que, mentre el llenguatge parlat emprava el morfema de 1a persona -o, en alguns usos ritualitzats del llenguatge escrit potser encara s'usaven fórmules fixades que recollien usos orals pretèrits. Pel simple fet de ser una expressió fossilitzada, simplement seria una romanalla d'un ús anterior.

Vila de St. Julia als quals junts dono ple poder de Complir y executar la pnt. [=present] mia testamentaria disposicio conforme Baix trobaran escrit y per mi Ordenat. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

La 3a persona del present d'indicatiu de la I conjugació utilitza el morfema -e (és a dir, una e tancada morfologitzada, no pas una -a àtona final que es palatalitza i sona e oberta, fenomen fonètic que es pot trobar als segles xx i xxi en alguns parlars nord-occidentals i en el parlar tarragoní):

[...] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=no es] conegue [=conegué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa perque com tinc dit estave molt cuberta de sanch [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

[...] tiraren de les armes contra ell, dientli si es movie d'aquí fins passades algunes hores lo matarien [...]. (document del vicari de Canillo, 1731, apud RIERA I SIMÓ (1980))

Testimonis se encontren que els dits micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo camí seguit fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant dita obligació d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y dit robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, apud RIERA I SIMÓ (1980))

*[...] y si lo companer tocarà les campanes tots los dits tres dies y bona part de les nits, com les solen tocar en totes parts quan falte lo pastor de la iglésia [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)*

*Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua [...] ab sa absolta cantada, sobre lo vas hont seré enterrat, com se acostume en semblants misses, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)*

[...] ordene la Terra i voll que d'esta ora avant que totom pugue penyorar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] féu menasses [=amenaces] als arrendadors de les rendes del dit senyor bisbe y altres de què no volie li entrassen ha delmar dita boïga, per les quals menasses [=amenaces] fou forsat aver-y de muntar lo capità de la present parròquia per a delmar dita boïga [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] que lo dit Bernat Giraut se oblige en sarar [=serrar?] a la molina de Oliva [...] lo dit Oliva se obblige en pagar-li tots sos jornals [...]. (contracte d'arrendament d'una molina entre Joan Oliva i Bernat Giraut, 23-5-1619, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] per tres vegades, dient: "Catarina Duedra, lo rei te cride", y no a respost, del que dit honorable balle a requerit a dit nuntio la despul·làs del cap [...]. (identificació del cadàver de Caterina Duedra, a càrrec del batlle episcopal d'Escaldes Joan Colat, 21 o 22-6-1659, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] se a tingut Consell de la Terera per la notícia se a tingut que lo reverendíssim señor fra Julià Cano, bisbe de Urgell i príncep soberà de les presents valls, vol pujar per a jurar i confirmar; i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebre al riu de Arcavell, vora la creu, areste lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del copríncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Diga lo que vulga lo Sacrista de Urgell de que las rebie per rahó de Senyoria, pues assó es librement dit [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 24)

Se seguïx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aïgues, una vessant en nostra Balira, y á Segre, y de allí á Ebro, y al mar de Tortosa, y la altra vessant al Riu Loriege, de allí a Garona, y de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

Sentencia feta per lo Capitá General y Virrey de Catalunya Dn Vicens Gonsaga, en que declare no deurer los Andorrans pagar los drets [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 195)

Però també es troba la grafia *-a*, de manera que no es pot determinar amb exactitud quin era el morfema en qüestió:

Ítem, deixo al señor bisbe de Urgell dos morabatins o tot allò que en mos capítol y testament li podia pertocar. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y que dit Antoni tinghés dret de poder definir dit dret de péxer, com en efecte no-l tenía [...]. (acord d'explotació de les muntanyes de Montaup i Mereig, Canillo, 26-7-1690, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] demana y interroga lo Jutge en nom de estos, respon lo Reo [...]
en aver acabat, se torna lo Reo ab tota Custodia en las presons [...].
(Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

Quant a les formes de plural 1a i 2a del present d'indicatiu de la I conjugació, es poden trobar les formes *-am* i *-au*:¹⁵

¹⁵ En l'indicatiu de la I conjugació, les formes en *-em* i *-eu* són corrents en el català del segle xx i xxi (*cantem*, *canteu*); però a les Illes i a la comarca de la Terra Alta es troben les formes —més d'acord amb els orígens— en *-am* i *-au* (*cantam*, *cantau*).

Les quals coses se són fetes vuy, que comptam a vint-y-quatre del mes de agost de l'any de la nativitat del Senyor de mil sis-cens y quinse. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsnalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] pronunsiam, sentenciam, y al dit Juan Dalmau, reo present, com-dempnam en deu anys continuos de galera, per a què aquí servesca de remar tot lo predit temps, perquè a ell, Juan Dalmau, sia en pena y càstich de sos crims y culpes, y als demés altres servescha de exemple perpètuu [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies *lo Sastret*, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] les quals terres cambiam [...]. (permuta de terres entre Pere Antoni Jovany i Jaume Rossell, la Massana, 2-5-1670, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Alhora, com a fórmula de tancament d'actes de comú es troba l'expressió *lloam y aproam* (amb variants gràfiques: *loam*, *ÿ*, etc.) (actes del Comú de Canillo, anys 1699 i 1700). En tot cas, cal tenir present que les fórmules protocol·làries i altra mena de construccions tendeixen a ser conservadores, fins al punt que, en el català general, es troben formes verbals antigues dins d'expressions fixades, com *Valga'm Déu!* (per *Valgui'm Déu!* encara que hom empri el subjuntiu en -i), *Déu vos guard!* (per *Déu us guardi!*), *Déu mos en guard!* (per *Déu ens en guardi!*), *Déu n'hi do!* (per *Déu n'hi doni!*), *Visca X!* (per *Visqui X!*), *I vinga gent!* (per *I vingui gent!*), etc. En aquest sentit, podria ser que la fórmula *lloam y aproam* estigués poc o molt fossilitzada.

El passat perfect és sintètic:

[...] uns micalets robaren al Port d'Envalira uns marxans de mitja [...]. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

Testimonis se encontren que els dits micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo camí seguit fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant dita obligació

d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y dit robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

Ítem més, fonch tractat y concordat entre dites parts, so és, que los dits Torres y Mora, en los noms predits, ultra les predites mil y una bèstia de llana, dexen al dit Perot Martí desanou tintirelles. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsernalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] lo dit fadrí prengué dos pedres en les mans, y lesores la dita Farrera en posà en mig son dit fill, ni que no-m tiràs dites pedres, dient que-s deixàs de això. Y després, al cap de un rato, me digué dita Farrera, a mi, denuntiant, que no me la tinguessa per passada [...]. (interrogatori a Bàrbara Capdevila i altres, 16-6-1662, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] que avent los Alamanys destruit á la ciutat de Tarragona, tornansen á Fransa, passaren per les Valls de Andorra ahont posaren en una de sas montanyes una anella de ferro molt gran, perque quedés memoria de ells que avian passat per allí. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26-27)

Y las posá tambe en senyal de que avien passat per allí [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27)

El subjuntiu té els morfemes propis de la llengua clàssica (i dels parlars valencians als segles xx i xxi), és a dir, -e en la I conjugació i -a en la II i III conjugació:

[...] ha ordenat lo Concell dela Parroquia deque de esta hora en avant se compree un llibre blanch, y en aquest llibre vagen continats [...]. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] que los interessats comparegan y justifiquen lo que diuen en la súplica, se'ls tindrà tota atenció y mira, segons raó y justicia. (carta del Consell General, 22-5-1730, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

[Com ningú] en carn posat a la mort corporal escapar puga y totes les coses en aquest món sien vanes, transitòries y perecederes, y tan solament se age de procurar de alcansar la vida eterna [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] don tot plen poder y líbera facultat que puguen pendre y vendre de mos béns tant quan sia menester [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull i man que les dites honres se fassen per tres dies continuos, si fer-se porà, y en cas que per alguna festa solemne o per altre just impediment no-s poguessen fer, se fassen saltim en dos dies continuos les dues, y totes les tres fins a vuyt dies [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me posen los vestits y demás trobaran en una caixa tinc per esta jornada designada y feta, que sol estar dins la mia recambra [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y prec encaridament al vicari i altres [...], si achàs se trobaran alguns en mon dit òbit, no-m despullen ni [...] que dones me toquen ni vegen fins a tant ells me agen vestit del tot [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull i man que tots mos deutes, los que jo al dia de mon òbit deuré, sien pagats y satisfets breument, sumàriament y de pla [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y així pregue molt encaridament a dits señors rectors que [...] se recorden sempre que bonament puguen en sos sacrificis y oracions de la mia ànima, com jo de ells confie. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer; y que no sufra ni permeta que semblants agravis sien fets per sos officials. Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avís y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Esta és la mia derrera voluntat y últim testament, lo qual vull valega per via de testament; y que si per via de testament no valia o valor no podia, vull que valega per codicil o altri última voluntat mia, lo qual lloho, aprovo y firmo. (testament de Guillem Areny Torres, Ordino, 1-7-1694, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebrer al riu de Arcavell, vora la creu, areste lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del co-príncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y tots sos habitants sien franchs [=alliberats] de tots censos [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 23)

Diga lo que vulga lo Sacrista de Urgell de que las rebie per rahó de Senyoria, pues assó es librement dit [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 24)

[...] la passen los Veguers al Jutge, perque informe, y diga son parer [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 196)

Tanmateix, es troben casos en què, els verbs de la II i III conjugació ja presenten el morfema *-e*. S'hi dona, doncs, un procés de regularització (que es troba en el parlar tortosí dels segles *xx* i *xxi*):¹⁶

[...] que per lo atreviment i atemptat ha fet, sie punit i castigat conforme lo crim i delicté. (document judicial del plet entre Joan Soler i Joan Pal, d'Ordino, 1618, *apud* POHLE (2008: 142))

[...] que mijansant Jurament en son poder digue la veritat [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraque de despres se pugué evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] pugué escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[Com ningú] en carn posat a la mort corporal escapar puga y totes les coses en aquest món sien vanes, transitòries y perecederes, y tan solament se age de procurar de alcansar la vida eterna [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] don tot plen poder y libera facultat que puguén pendre y vendre de mos béns tant quant sia menester fins a tant los llegats pios y tot lo demás per mi davall ordenat que entendran, y no altre, complit sie

¹⁶ Recordem que Andorra és de parla occidental i no sembla que s'hagin de trobar confusions entre *a* i *e* àtones, llevat, potser, de la posició immediatament pretònica.

[...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua [...], la qual vull sie de la festivitât, sancto o sancta, vigília o fèria privilegiada se digue en tal dia [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y per si achàs per a algun gran y just impediment no-s porà dir a ma intentió dita missa en dit dia de dilluns, encarregue a dit rector la digue o fasse dir lo primer dia que puga de la mateixa sèmpmana [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] com encara per a cominar a [...] rector tingue vicari conforme jo he tingut, lo qual tant convé per a son descàrrech y descans, no puge rebre dit señor rector lo dret y caritat de dita missa sinó tenint dit vicari y capellà; y en cas no tingue o no vulla tenir capellà [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] ordene la Terra i voll que d'esta ora avant que totom puge penyorar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

hordene la Terra que ningú no puge donar a cada dallador més de un cortó i mig de vi, [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

També se ten de cobrar del senyor rector de Aranse, set cargues de blat, y dues del señor rector d'Àreu [...]. També ten de cobrar dit Colat dues cargues y deu sisterons de blat, que-s prengue de mans de

Guïem [...]. (nomenament del senyor Colat com a clavari de la bladeria i relació de comptes del Consell de la parròquia d'Andorra, 5-1-1643, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

[...] que gose ni presumesqua en les presents valls de Andorra anar [...], sempre y quant se trobaran més de tres portant semblants armes y anar acodrenats, incorreguen en pena de tres lliures per cada hu de aquells [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

Igualment, en el subjuntiu es troba escadusserament el morfema -o, que ha subsistit fins al segle XXI i es pot trobar en altres zones del català nord-occidental. El fet que en textos andorrans es trobi poc, i encara en textos poc formals i més aviat de tipus pràctic —per exemple, una llista de deutes— és possible, doncs, que a Andorra hagués sorgit al segle XVII o un pèl abans:

[...] i com i ha molta gent que per temor que no·ls deixon fan grans gastos i eccessos en accontentar-los [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

[...] i que ningú no pugo donar vi per lo tall, i que a qualsevöll altres jornalés no se'ls dono més de dues voltes a beure a cada repàs. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

També deu Aldiàs una carga de blat, lo qual li a comprat Gabriel Moles, que de aquí al dia de sant Visens lo porto a la bladeria [...]. (nomenament del senyor Colat com a clavari de la bladeria i relació de comptes del Consell de la parròquia d'Andorra, 5-1-1643, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

[...] ordene la paròquia sobre les caleses, que volen que·s lebon [=lleven]; i que tot bestiar de peu redó, que pagon un real per cap de as-

*trani, i lo bestiar astrani, de pell o de lana, que pagon un ardit per cap [...] i los tosinos desarrelats, que pagon tres sous per cap, i los arre-lats la mitat, manco davuit dinés; i asò se lebe que dengú i pugo anar del primer de juny enlà. (acords del Consell de la parròquia d'Ordino, 26-5-1648 i 29-6-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] ni tampoc los que per ocasió necesària eyxiron per acompanyar algú dels proms honrats de les presents valls [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

Al segle XVIII, algunes formes de subjuntiu presenten la forma de subjuntiu en *-ia*:

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se puge evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer nin-guna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

Dit dia resol lo Concell que lo Bosch de La avie desde lo terre [=terror] [...] y desde lo Roc deman de les Terres de Call fins al altre Roc que cor-respon en vista de la Sucarana, quedie Vedat. (acta del Comú d'Ordino, 22-5-1791)

*[...] per que sapian ab Claredat, sens confusio [...] per que sapian lo com, i en quin any Comensaren â ser governadas [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 5)*

[...] â mes que esta Obra deu quedar manuscrita, en una dos ô tres Copias en sos archius, fent la Copiar be, y Conprovar Exactament ab lo original, quant per los Influxos del temps, y Vellesa, Comencia â Consumirse, y borrar-se sos characters sense donarla â la Imprenta, en-caraque meresquès asso (que no ho mereix); per que no obstant, que tot lo que en ella esta Expresat, es la macisa Veritat; y per conse-

guent, poria posarse als ulls de tot lo mon; pero ab tot, no es bo, que la Ciencia del govern, politica, Economia, y regimen deles Valls, se fasia Comuna, y Vulgar als forasters. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

Si empero logro lo fi que me he proposat, y que me prometo, donianse [=que es donin] las gracias de tot â Deu Nostre Sr. [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

En los casos de Estrupo en que se queixia alguna donsellâ [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 212)¹⁷

Com igonrian moltras personas las Verdaderas Maximas, y reglas dela Conservacio del Estat de nostra terra; sabentlas y aventlas practicas de tot temps altres homens del Concell [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 487)

Per lograr un fi tan sant, son conduents dos providencias; una, que lo Comú no permetia que los particulars fassien provisió de blat, sino es per son ús, y no per vendre a la República [...]. Altra, que se anomenien comissaris [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 366)

Moran (2004: 124) sosté que aquesta solució, típica del català nord-occidental, desapareix al segle XIX.¹⁸

El subjuntiu passat té el morfema *-ass* a la I conjugació, *-ess* a la II conjugació i *-iss* a la III conjugació; amb tot, en algun cas de la I conjugació (com *quedar*) ja apareix la forma *-ess*:

[...] féu menasses [=amenaces] als arrendadors de les rendes del dit senyor bisbe y altres de què no volie li entrassen ha delmar dita boïga,

¹⁷ A la transcripció moderna hi surt escrit *Estaupo*, ja que la *a* no es distingeix gaire bé al manuscrit original. Amb tot, pel context sembla que és un estupre. A més, un xic més avall la transcripció moderna ja porta *Estrupo*, atès que al manuscrit original es veu més bé que es tracta d'una erra.

¹⁸ Pohle (2008: 131 i 158) transcriu *suplica* que es publiqui i moguts del temor que no els escapessin (document judicial del 1608 i de devers 1624), amb el morfema *-i*, però sembla un error.

per les quals menasses [=amenaces] fou forsat aver-y de muntar lo capità de la present parròquia per a delmar dita boïga [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] com desijassen sumament posar remei a tant gran mal [...]. (acords del Consell General i els veguers sobre mesures econòmiques per tal de fer front a la bruixeria, 2-7-1621, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] per tres vegades, dient: "Catarina Duedra, lo rei te cride", y no a respost, del que dit honorable balle a requerit a dit nuntio la despullàs del cap [...]. (identificació del cadàver de Caterina Duedra, a càrrec del batlle episcopal d'Escaldes Joan Colat, 21 o 22-6-1659, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] lo dit fadrí prengué dos pedres en les mans, y lesores la dita Farrera en posà en mig son dit fill, ni que no-m tiràs dites pedres, dient que-s deixàs de això. Y després, al cap de un rato, me digué dita Farrera, a mi, denuntiant, que no me la tinguessa per passada [...]. (interrogatori a Bàrbara Capdevila i altres, 16-6-1662, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)¹⁹

[...] y també en cas a ses parròquies los volguessen posar a cònsols [...]. (acord del Consell General, 23-5-1667, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y otras noticias, que poguessen servirme [...]. (Antoni Fiter i Rosell, *Manual digest*, 1748, foli 4)

[...] â mes que esta Obra deu quedar manuscrita, en una dos ô tres Copias en sos archius, fent la Copiar be, y Conprovar Exactament ab lo original, quant per los Influxos del temps, y Vellesa, Comencia â

¹⁹ Notem que, en aquest exemple, no és *tingués* sinó *tinguessa*, amb un increment -a típic del català nord-occidental.

Consumirse, y borrarse sos characters sense donarla âla Imprenta, encaraque meresquès asso (que no ho mereix); [...]. (Antoni Fiter i Rosell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

[...] que avent los Alamanys destruit á la ciutat de Tarragona, tornansen á Fransa, passaren per les Valls de Andorra ahont posaren en una de sas montanyes una anella de ferro molt gran, perque quedés memoria de ells que avian passat per allí. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26-27)

Atenent lo Honorable Concell y Universitat de les Valls de Andorra las inquietuts y perturbacions causaren estes alteracions de monedas sobre les exacions y cobranses dels debits, y desitjant se posás cert fi en assó, [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

[...] y en fin per evitar que los Reys de Aragó prestessen homenatge als dits Bisbes de Urgell [...] no feu cas de possehir ditas Valls, ni hi administrá justicia alguna, ni se encontre, ni se llegeix que les governès may [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 308-309)

Els verbs de la III conjugació incoatiu presenten l'increment -esc- en determinades formes:

Ítem, deixe a la iglésia de Sancta Coloma deu lliures, les quals vull servesquen per lo que més importarà y necessari serà [...], a coneguda mia si visc. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] pronunsiam, sentenciam, y al dit Juan Dalmau, reo present, condemnem en deu anys continuos de galera, per a què aquí servesca de remar tot lo predit temps, perquè a ell, Juan Dalmau, sia en pena y càstich de sos crims y culpes, y als demás altres servescha de exemple perpètuu [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] que gose ni presumesqua en les presents valls de Andorra anar [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] previnch la Censura, suplicantlos, que antes de ella Vullan pendrer la pena de llegir tot lo Capitol, y despues proferescan la senttencia, que sufrire de bona gana, yab la mayor resignacio. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 8)

[...] com la Prescribesch, y aconsello, atesa sa naturalesa, y Circumstancias. De ahon es: Que me persuadesch, que lo trevall, que yo aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios [...] al qual servesca, â major honrra, [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

[...] lo que aquest [Ludovico Pio] executà ab tant felises successos, que meresque veurer a tota Catalunya llibertada [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78)

Dota varias Iglesias en dit Principat [...] y yo Ometesch per no Eixir de mon principal designe. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78-79)

Sentencia feta per lo Capitá General y Virrey de Catalunya Dn Vicens Gonsaga, en que declare no deurer los Andorrans pagar los drets [...] manant als oficials y collectors de dit dret no exigesquen altra cosa de dret. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 195)

Al segle XVIII, però, també es troben formes amb l'increment *-eix-* al costat de formes amb l'increment *-ix-* (són més freqüents els verbs amb la primera forma):

Se segueïx evidentmen de tot lo referit [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26)

Se seguïx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aïgues, una vessant en nostra Balira, y á Segre, y de allí á Ebro, y al mar de Tortosa, y la altra vessant al Riu Loriege, de allí á Girona, y de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans

desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat.
(Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

Alhora, alguns verbs de la III conjugació que avui són incoatius aleshores no ho eren (en aquest grup hi ha *parèixer*, que pren la forma *apar* amb el sentit de 'tenir la idea que', forma usual antigament en altres indrets del domini lingüístic català):

[...] y si en dit dia repugnarà a la solemnitat doble ho offici ser farà en tal dia y commemoratió y posar dita col·lecta pro sacerdote, vull cumple en dir sols la col·lecta o col·lectes que dit offici aportarà [...].
(testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Puix la vida apar ésser amable [...]. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA i SIMÓ (1980))

Esta me apar esser la millor essencia, y constitutiu de la neutralitat de les Valls de Andorra [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 71)

Però també trobem verbs originàriament de la II conjugació que passen a la III, com *percebre* i derivats o *dependre*:

Essent ja com son ben definits, y arreglats los salaris que deu percibir lo Notari delas Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 223)

[...] porque tots estos censos se paguen y se percebeïxen en nuda percepció. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 24)

Del Concell de Quart se apella lo Concell de Parroquia, lo qual se forma del agregat dels homens de tots los Quarts que dependeïxen de la Parroquia. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 25)

No dependeïxen de ningun Parlamen, Audiencia, Intendencia, ni altre Tribunal de Fransa, ni de Espanya, ni de part alguna, Regne ó Provincia del Mon [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 70)

El futur del verb *poder* i *voler* és sense *d*:

[...] *si ab comoditat se poran haver [...]*. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull i man que tots mos deutes, los que jo al dia de mon òbit deuré, sien pagats y satisfets breument, sumàriament y de pla, segons dits deutes millor provar se poran per testimonis, albarans, instruments o altres legítims documents, la sola veritat attesa. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *y per si achàs per a algun gran y just impediment no-s porà dir a ma intentió dita missa en dit dia de dilluns, encarregue a dit rector la digue o fasse dir lo primer dia que puga de la mateixa sèmpmana, in-seguint lo mateix ordre tinc donat del dilluns.* (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *encaixant la col·lecta pro sacerdote quant poran [...]*. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *y després ne tindrà y volrà acceptar dita missa [...]*. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

L'infinitiu del verb *ser* que apareix documentat és *esser* o *ésser*:

[...] *per honra del Sanctíssim Sacrament de l'altar que tant mereix esser de tots honrat y venerat.* (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El verb *haver* presenta, al segle XVIII, les formes de plural present amb arrel *hav-* i no amb arrel $\emptyset$:²⁰

[...] tots Versadisims en las Sagradas Escripturas, com avem dit [...].
(Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 28)

2.4. Possessius

Es troba el possessiu femení *mia*, *tua* i *sua*:

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia als quals junts dono ple poder de Complir y executar la pnt. [=present] mia testamentaria disposicio conforme Baix trobaran escrit y per mi Ordenat. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] ultimas voluntats mias y encara de ditas paraulas [...] de la qual seguit mon obit vull ne sian fetas per lo notari aball escrit tantas Copias quantas demandas ne seran [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

*En el nom de Nostre Señor Déu Jesucrist y de la humil Verge Maria, mare sua [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplo-matari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] fas y ordeno el meu darrer testament, elegint marmessors de la mia ànima [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplo-matari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

²⁰ Hi ha gramàtics que consideren que el verb *haver* té arrel $\emptyset$ en les formes *he*, *has*, *ha*, *hem*, *heu* i *han*, i l'arrel *hav-* o *hau-* o *heu-* en les formes *havem*, *haveu*, *haviem*, *hauràs*, etc.

Ítem, vull y man me posen los vestits y demés trobaran en una caixa tinc per esta jornada designada y feta, que sol estar dins la mia recambra [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

La forma *mia* pot aparèixer escrita *mi*; però això no vol dir que tingués aquesta forma, ja que apareix quan va seguida d'una vocal *a* i simplement podria tractar-se d'una elisió:

[...] elegint marmessors de la mi ànima y de les coses baix scrítes administradors y conservadors als honorables cònsols y consellers de la present parròchia de Andorra que al temps jo moriré se trobaran [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El possessiu *mon, ton, son* i *ma, ta, sa* es troba en força contextos, més enllà dels usos en què es conserven als segles *xx* i *xxi* (bàsicament, parentiu i alguna altra expressió fossilitzada):

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia als quals junts dono ple poder de Complir y executar la pnt. [=present] mia testamentaria disposicio conforme Baix trobaran escrit y per mi Ordenat. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] fent vida viudal y Conservant mon nom y no altrament de tota ma universal eretat y bens volent que dit usdefruit sols Comprenga los alimens de menjar y beurer [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] don tot plen poder y llibera facultat que puguen pendre y vendre de mos béns tant quan sia menester [...]. (testament del rector

de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y prec encaridament al vicari i altres [...], si achàs se trobaran alguns en mon dit òbit, no-m despullen ni [...] que dones me toquen ni vegem fins a tant ells me agen vestit del tot [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull i man que tots mos deutes, los que jo al dia de mon òbit deuré, sien pagats y satisfets breument, sumàriament y de pla [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua, cantada per lo rector eo son vicari y purgatori [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, deixo al señor bisbe de Urgell dos morabatins o tot allò que en mos capítol y testament li podia pertocar. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua [...] ab sa absoluta cantada [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y així pregue molt encaridament a dits señors rectors que [...] se recorden sempre que bonament puguen en sos sacrificis y orations de

la mia ànima, com jo de ells confie. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man que per honra de Nostra Señora Maria Santíssima y per major exaltació y dilatació de la sancta confraria del Roser, que ara novament en sa capella s'és instituhida y fundada, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

És, emperò, ma voluntat que sempre que dita missa se age de dir en altra part [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem més, vull fassen fer dits mos marmessors un càlzer de plata de devuyt fins en vint escuts [...], lo qual tindran los procuradors en sa caixa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Més avant, deixé a quiscuna de les filles de mes germanes Catherina y Margarita, per ser pobres, doze lliures i mija, y estes quant se casaran, y no ans [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

E més, ordene la Terra que per lo gran eccés que los jornallés acostumen de fer en fer-se donar vi quant treballen, manasant-los que si no-ls donen lo vi a son contento, que-ls deixaran estar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y Exercir un acte heroich de Caritat envers ma amada Patria, [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 3)

[...] pues yo Escrich tansolament per los naturals delas Valls mos patricios, y per son profit, cujo geni es per lo general Enemich de menudencias semblants; [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

[...] com la Prescribesch, y aconsello, atesa sa naturalesa, y Circumstancias. De ahon es: Que me persuadesch, que lo trevall, que yo aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

Se segueÿx evidentmen de tot lo referit en lo present Capítol, ser las Valls de Andorra, per sa Naturalesa, en lo Idioma, ó Llengua, en lo vestir, en los Usos, y Costums Verdadera Catalunya, com á part de dit Principat, aventlas la Naturalesa posades dins dels Pirineus Catalans. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 26)

Se seguÿx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aÿgues, una vessant en nostra Balira, y á Segre, y de allí á Ebro, y al mar de Tortosa, y la altra vessant al Riu Loriege, de allí a Girona, y de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 27-28)

En tot cas, la forma forta *meu, teu, seu* també es pot trobar, fins i tot en un mateix document al costat de les formes àtones *mon, ton, son*:

Et primo, elegesch la sepultura del meu cos en lo vas de nostra casa dels Busquets, que està dins lo porxo del sementiri de sant Pere de Andorra, a hont jahuen mos antepassats [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y als que aportaran lo meu cos a enterrar [...], volent sien sis capellans los que portaran lo cos, comensant los vicaris s'i trobaran presents, y després lo meu [...] après del qual seguirà lo purgatori de Andorra, y després lo de Sanct Julià, deixant-ho tot a coneguda de dit mon germà, que sab l'ordre se sol servir en la vall [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, edi-

tat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El possessiu de persones de plural es troba sense article quan va anteposat (als segles XX i XXI es diu amb article quan va anteposat o bé sense article però aleshores va posposat):

Et primo, elegesch la sepultura del meu cos en lo vas de nostra casa dels Busquets, que està dins lo porxo del sementiri de sant Pere de Andorra, a hont jahuen mos antepassats [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] 5000 homens eran de nostras Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 27)

Com igonrian moltras personas las Verdaderas Maximas, y reglas dela Conservacio del Estat de nostra terra; sabentlas y aventlas practica-das de tot temps altres homens del Concell [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 487)

Se seguïx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aïgues, una vessant en nostra Balira, y á Segre, y de allí á Ebro, y al mar de Tortosa, y la altra vessant al Riu Loriege, de allí a Girona, y de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

Amb tot, al segle XVIII es troben escadusserament exemples amb un article definit anteposat:

[...] no sera impertinent, sinos bastantment Verosimil, y Congruent, que ales nostres Valls los donaren lo nom de AEndor, ô Endor [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 28)

El possessiu de 3a persona de plural *llur* apareix en comptadíssimes ocasions:

[...] poder fer péxer tots lurs bestiar per a servitut del seu cortalar [...]. (acord d'explotació de les muntanyes de Montaup i Mereig, Canillo, 26-7-1690, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

2.5. Demonstratius

El demostratiu de primer grau que es troba de manera majoritària en els textos és est -a:

[...] a notícia mia seria pervingut que en estes valls d'Andorra haurien algunes dones que viuen amigades dissolutes i contra la llei i manaments de nostre señor Déu [...]. (document judicial sobre l'alcalavoteria a Encamp, 1602, *apud* POHLE (2008: 172))

Ítem, vull y man me posen los vestits y demás trobaran en una caixa tinc per esta jornada designada y feta, que sol estar dins la mia recambra [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] li deix quatre lliures y quatre sous de censals he fundats sols per est effecte, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Més avant, deixe a quiscuna de les filles de mes germanes Catherina y Margarita, per ser pobres, doze lliures i mija, y estes quant se casaran, y no ans [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] ordene la Terra i voll que d'esta ora avant que totem pugue penyorar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Vuy, als primers de abril, 1684, és passat d'esta vida en l'altra, y se li ha donada eclesiàstica sepultura [...]. (relació de la defunció d'Isidre Call, Canillo, 1-4-1684, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Esta és la mia darrera voluntat y últim testament, lo qual vull valega per via de testament; y que si per via de testament no valia o valor no podia, vull que valega per codicil o altri última voluntat mia, lo qual lloho, aprovo y firmo. (testament de Guillem Areny Torres, Ordino, 1-7-1694, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] â mes que esta Obra deu quedar manuscrita, en una dos ô tres Copias en sos archius, fent la Copiar be, y Conprovar Exactament ab lo original, quant per los Influxos del temps, y Vellea, Comencia â Consumirse, y borrarse sos caracters sense donarla âla Imprenta, en-caraque meresquès asso (que no ho mereix); [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

[...] demana y interroga lo Jutge en nom de estos, respon lo Reo [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

[...] porque tots estos censos se paguen y se percebeyxen en nuda percepció. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 24)

Totas las Parroquias estan repartidas comuntment en Quarts. Estas tenen quiscunes ses particulars herbes [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 25)

Amb tot, al segle XVIII també es troba la forma reforçada *aquest* al costat de les formes no reforçades:

[...] ha ordenat lo Concell dela Parroquia deque de esta hora en avant se compree un llibre blanch, y en aquest llibre vagen continats [...]. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] Infundintme Valor, y audacia, para Empender esta Obra tota nova, aquest treball [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 3)

No per los Monarcas y Reys de Fransa, perque encara que aquest sie Senyor y governie les citades Valls [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 70)

Els pronoms forts compostos es deien amb *quis-* (*quiscun* per *cadascun*, *quisvulla* per *qualsevol*), tot i que també es troba *qualsevol*:

[...] sien fetes tres exèquies y honres, so és, sepultura, novena y cap de any, y a quiscuna de le quals vull sien convidats tots los capellans de la vall y altres fora de la vall. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Més avant, deixe a quiscuna de les filles de mes germanes Catherina y Margarita, per ser pobres, doze lliures i mija, y estes quant se casaran, y no ans [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] me sie cantat un òbit quiscun any [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Totas las Parroquias estan repartidas comuntment en Quarts. Estas tenen quiscunes ses particulars herbes [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 25)

[...] y si el quisvulla sie [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] i que ningú no pugo donar vi per lo tall, i que a qualsevol altres jornalés no se'ls dono més de dues voltes a beure a cada repàs. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El pronom demostratiu pren la forma *açò* (escrita sovint *asso*):

[...] i asò se lebe que dengú i pugo anar del primer de juny enlà. (acords del Consell de la parròquia d'Ordino, 26-5-1648 i 29-6-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] â mes que esta Obra deu quedar manuscrita, en una dos ô tres Copias en sos archius, fent la Copiar be, y Conprovar Exactament ab lo original, quant per los Influxos del temps, y Vellea, Comencia â Consumirse, y borrar-se sos caracters sense donarla âla Imprenta, en-caraque meresquès asso (que no ho mereix); [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

Vejas per asso lo Ceremonial [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

Diga lo que vulga lo Sacrista de Urgell de que las rebie per rahó de Senyoria, pues assó es librement dit [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 24)

Se seguÿx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aÿgues, una vessant en nostra Balira, ÿ á Segre, ÿ de allí á Ebro, ÿ al mar de Tortosa, ÿ la altra vessant al Riu Loriege, de allí a Girona, ÿ de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

Atenent lo Honorable Concell y Universitat de les Valls de Andorra las inquietuts y perturbacions causaren estes alteracions de monedas sobre les exacions y cobranses dels debits, y desitjant se posás cert fí en assó, [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

2.6. Articles

L'article definit masculí és *lo* (adopta també aquesta forma en usos com a article neutre), si bé en contacte amb vocals perd la *o* —per exemple, la contracció *dels*— (també quan funciona com a pronom feble):

[...] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] ha ordenat lo Concell dela Parroquia deque de esta hora en avant se compree un llibre blanch, y en aquest llibre vagen continats [...]. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

Puix la vida apar ésser amable y a vista de la tragèdia que succeí, és llei natural, divina o humana lo haver de pagar dit particular, per lo import del robo que ignorava y ésser impossible lo poder avisar, 89 lliures 9 sous? (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

[...] y si lo companer tocarà les campanes tots los dits tres dies y bona part de les nits, com les solen tocar en totes parts quan falte lo pastor de la iglésia [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] ab dues coixineres de sota lo cap [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua, cantada per lo rector eo son vicari y purgatori [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua [...] ab sa absoluta cantada, sobre lo vas hont seré enterrat, com se acostume en semblants misses, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra

Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y per si achàs per a algun gran y just impediment no-s porà dir a ma intentió dita missa en dit dia de dilluns, encarregue a dit rector la digue o fasse dir lo primer dia que puga de la mateixa sempoana [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, comprenent lo pati de aquella y demás patis estan ja senyalats y termenats ab la paret y muralla e feta a tot lo circuyt, esemps ab lo escudellé està en la recuina y armaris estan en la cuyna. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y del camí que està entre dit paller y casa de Joan lo Cosí [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

E més, ordene la Terra que per lo gran eccés que los jornallés acostumen de fer en fer-se donar vi quant treballen, manasant-los que si no-ls donen lo vi a son contento, que-ls deixaran estar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] eren noscives [y] molt perjudicials a ells y als seus [...] y a tots los demás habitants [...] (capítols acordats per la confraria de paraires i teixidors de Sant Pere Màrtir i Sant Ivó i el Consell de la Terra d'Andorra, 16-4-1606, editats per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Essent ja com son ben definits, y arreglats los salaris que deu percibir lo Notari delas Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 223)

Se segueÿx evidentmen de tot lo referit en lo present Capítol, ser las Valls de Andorra, per sa Naturalesa, en lo Idioma, ó Llengua, en lo vestir, en los Usos, y Costums Verdadera Catalunya, com á part de dit Principat, aventlas la Naturalesa posades dins dels Pirineus Catalans. (Antoni Puig, Politar andorrà, 1763, foli 26)

*[...] manasant-los que si no·ls donen lo vi a son contento, que·ls deixaran estar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

Cançó dels fadrins que los toca la sort d'haver d'anar a servir lo rey en aquest present any 1726. (títol de cançó popular, 1726, Arxiu Nacional d'Andorra, núm. de registre 4237)

L'article definit s'usava com a article personal:

*[...] so és, lo Babot sexanta sous y dit Pujal sinquanta y dos sous [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

El mot *altre* no du l'article definit anteposat, ni tampoc du la partícula negativa *cap* (com és habitual en el català dels segles xx i xxi):

[...] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=no es] conegue [=conegué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa perque com tinc dit estave molt cuberta de sanch [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

*Ítem, vull i man que les dites honres se fassen per tres dies continuos, si fer-se porà, y en cas que per alguna festa solempne o per altre just impediment no·s poguessen fer, se fassen saltim en dos dies continuos les dues, y totes les tres fins a vuyt dies [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

És, emperò, ma voluntat que sempre que dita missa se age de dir en altra part [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

No dependeÿxen de ningun Parlamen, Audiencia, Intendencia, ni altre Tribunal de Fransa, ni de Espanya, ni de part alguna, Regne ó Provincia del Mon [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 70)

Sentencia feta per lo Capitá General y Virrey de Catalunya Dn Vicens Gonsaga, en que declare no deurer los Andorrans pagar los drets [...] manant als oficials y collectors de dit dret no exigesquen altra cosa de dret. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 195)

Els noms de rius tampoc duen article:

Se seguÿx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aÿgues, una vessant en nostra Balira, y á Segre, y de allí á Ebro, y al mar de Tortosa, y la altra vessant al Riu Loriege, de allí a Girona, y de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27-28)

Aquest ús s'ha conservat ben bé fins al segle xx a l'Alt Pirineu català (en formes com *Vaig a Valira*, *Vaig a Segre*, *Vaig a Noguera*).

2.7. Numerals i quantitatius

El femení de 2 pren la forma *dues* en documents del segle xvii:

Ítem, vull i man que les dites honres se fassen per tres dies continuos, si fer-se porà, y en cas que per alguna festa solemne o per altre just impediment no-s poguessen fer, se fassen saltim en dos dies continuos les dues, y totes les tres fins a vuyt dies [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] ab dues coixineres de sota lo cap [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] i que ningú no pugo donar vi per lo tall, i que a qualsevöll altres jornalés no se'ls dono més de dues voltes a beure a cada repàs. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Amb tot, a partir de mitjan segle xvii i durant tot el segle xviii es troba la forma dos:

[...] li done y pague doscentas quaranta set lliures sinch sous [...]. (acta del procés verbal d'Esteve Beal contra Bonaventura Carles, Andorra la Vella, 13-[1]-1733)

[...] lo dit fadri prengué dos pedres en les mans, y lesores la dita Farrera en posà en mig son dit fill, ni que no-m tiràs dites pedres, dient que-s deixàs de això. Y després, al cap de un rato, me digué dita Farrera, a mi, denuntiant, que no me la tinguessa per passada [...]. (interrogatori a Bàrbara Capdevila i altres, 16-6-1662, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] (sens referir una Cosa dos Vegadas) [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

[...] â mes que esta Obra deu quedar manuscrita, en una dos ô tres Copias en sos archius, fent la Copiar be, y Conprovar Exactament ab lo original, quant per los Influxos del temps, y Vellesa, Comencia â Consumirse, y borrar-se sos caracters [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

[...] se escriuran enlo diversorur fet ne dos Copias [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

Se seguïx de aquí, que les dites anelles, ó argolles posades á la trenca de les dos aïgues, una vessant en nostra Balira, y á Segre, y de allí á

Ebro, y al mar de Tortosa, y la altra vessant al Riu Loriege, de allí a Girona, y de ella al mar de Bordeus; probe tot assó, que los Andorrans desde son principi son verdaders Catalans de la primera antiquitat. (Antoni Puig, Politar andorrà, 1763, foli 27-28)

Per lograr un fí tan sant, son conduents dos providencias; una, que lo Comú no permetia que los particulars fassien provisió de blat, sino es per son ús, y no per vendre a la República [...]. Altra, que se anomenien comissaris [...]. (Antoni Puig, Politar andorrà, 1763, foli 366)

La xifra 18 apareix amb *de-* o *da-* no pas amb *di-* (tal com es troba també a les Illes i al País Valencià al segle XXI):

Ítem més, vull fassen fer dits mos marmessors un càlzer de plata de devuyt fins en vint escuts [...], lo qual tindran los procuradors en sa caixa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

[...] ordene la paròquia sobre les caleses, que volen que-s lebon [=lleven]; i que tot bestiar de peu redó, que pagon un real per cap de astrani, i lo bestiar astrani, de pell o de lana, que pagon un ardit per cap [...] i los tosinos desarrelats, que pagon tres sous per cap, i los arre-lats la mitat, manco davuit dinés; i asò se lebe que dengú i pugo anar del primer de juny enlà. (acords del Consell de la parròquia d'Ordino, 26-5-1648 i 29-6-1648, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

[...] y dos capfoguéis [...] y dos salés de astany [...]. (inventari del Comú de Sant Julià de Lòria amb motiu d'un canvi de cònsols, 30-12-1649, editat per Domènec Bascompte, Diplomatarí de la Vall d'Andorra. Segle XVII, 1997)

I la xifra 19 pot aparèixer amb la forma *desanou*:

Ítem més, fonch tractat y concordat entre dites parts, so és, que los dits Torres y Mora, en los noms predits, ultra les predites mil y una

bèstia de llana, dexten al dit Perot Martí desanou tintirelles. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsernalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Les xifres per sobre de 20 actualment duen conjunció copulativa *i* en la vintenta (*vint-i-tres*) i no en duen en la resta (*trenta-tres*, *quaranta-tres*, etc.); tampoc en duen les centenes (*cent tres*). En els textos andorrans de l'època, però, no s'observa aquesta distribució. Es pot trobar la conjunció copulativa en força casos i, alhora, en la vintena pot ser-hi absent:

Als vint tres del mes de desembre 1636 en lo lloc de la Massana [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

[...] Vui dimars als vintitres del mes de nohembre ain [=any] de la nativitat [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] per la qual missa tinc esmersades a censal cent y dotze lliures, so és, les cent y quatre per la missa y les vuit per pagar les candeles o ciris que cremaran los dies se dirà dita missa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] so és, lo Babot sexanta sous y dit Pujal sinquanta y dos sous [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Fet [...] als vint-y-quatre dies del mes de mars de l'any de la nativitat del Senyor mil sis-cents y tres [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] lo any de la nativitat de Nostre Señor de mil sis-cents i quinze, dia, és a saber, a quinze del mes de jener intitulat [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties

Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Les quals coses se són fetes vuy, que comptam a vint-y-quatre del mes de agost de l'any de la nativitat del Senyor de mil sis-cens y quinse. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsnalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] a vint-y-tres de janer de l'any mil sinc-cens noranta-y-quatre. (acord del Comú de Sant Julià de Lòria sobre els censals de les esglésies de Sant Serni de Nagol i Sant Martí de Nagol, 21-5-1625, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

En textos formals com ara testaments, actes de judicis, contractes, etc., és habitual emprar els ordinals en llatí, com ara *primo* 'primer':

Et primo, elegendes la sepultura del meu cos en lo vas de nostra casa dels Busquets, que està dins lo porxo del sementiri de sant Pere de Andorra, a hont jahuen mos antepassats [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El quantificador *tant* du preposició *de*:

[...] ne estan en quieta y pacífica poció de tant de temps ensà, que no es trobaria memòria de hòmens en contrari. (capítols acordats per la confraria de paraires i teixidors de Sant Pere Màrtir i Sant Ivó i el Consell de la Terra d'Andorra, 16-4-1606, editats per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El determinatiu que indica 'zero' és *ningun -a* (no pas *cap*, la forma usual dels segles XX i XXI):

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a

qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se puge evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

*A més, ordene la Terra que ningú puge donar a ningun jornaller més de tres sous per jornall, tant segadós, picapedrés y qualsevol altres jornallés, accepto tonedós. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] y que així se ha de dir que tal venda és nul·la y de ningun valor [...]. (sentència del jutge d'apel·lacions d'Andorra, 8-5-1652, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] y no s'és conegut fos estada daniada ni nafrada en ninguna part, salvo que li eixie un poch de sanch del nas [...]. (identificació del cadàver de Caterina Duedra, a càrrec del batlle episcopal d'Escaldes Joan Colat, 21 o 22-6-1659, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*No dependeÿxen de ningun Parlamen, Audiencia, Intendencia, ni altre Tribunal de Fransa, ni de Espanya, ni de part alguna, Regne ó Provincia del Mon [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 70)*

2.8. Clítics

Els pronomes personals febles generalment tenen forma plena:

Vuy als 29 de juni de laný 1699 se a tingut lo Consell de St. Pere ab Consell manat y campana tocada [...]. (acta del Comú de Canillo, 29-6-1699)

[...] ultimas voluntats mias y encara de ditas paraulas [...] de la qual seguit mon obit vull ne sian fetas per lo notari aball escrit tantas Co-

pias quantas demandas ne seran [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] y que endit llibre nosi [=no s'hi] pugué escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] elegint marmessors de la mi ànima y de les coses baix scrítes administradors y conservadors als honorables cònsols y consellers de la present parròchia de Andorra que al temps jo moriré se trobaran [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y mentres estaré en casa y en la iglésia me posaran la capa milor de sanct Esteve [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua, cantada per lo rector eo son vicari y purgatori [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] per la qual missa tinc esmersades a censal cent y dotze lliures, so és, les cent y quatre per la missa y les vuit per pagar les candeles o ciris que cremaran los dies se dirà dita missa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

És, emperò, ma voluntat que sempre que dita missa se age de dir en altra part [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Més avant, deixe a quiscuna de les filles de mes germanes Catherina y Margarita, per ser pobres, doze lliures i mija, y estes quant se ca-

saran, y no ans [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] com desijassen sumament posar remei a tant gran mal y a les que tant ne resulte lo desservey del Senyor [...]. (acords del Consell General i els veguers sobre mesures econòmiques per tal de fer front a la bruixeria, 2-7-1621, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] se a tingut Consell de la Terera per la notítia se a tingut que lo reverendíssim señor fra Julià Cano, bisbe de Urgell i príncep soberà de les presents valls, vol pujar per a jurar i confirmar; i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebre al riu de Arcavell, vora la creu, areste lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del copríncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Mes, y que coses se han dites de les Argolles [...]. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 26)

Semblantment a l'article definit, el pronom feble de complement directe amb article definit masculí és *lo*:

Ítem, vull i man que tots mos deutes, los que jo al dia de mon òbit deuré, sien pagats y satisfets breument, sumàriament y de pla [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

De tota manera, també apareixen escrites les formes elidides quan entren en contacte amb una vocal. Això passa sobretot en transcripcions orals, com actes de judicis. La transcripció sovint ho escriu aglutinat (*nos* equival, doncs, a l'actual *no es*, que de fet també es pot pronunciar sense dir la *e*):

[...] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=no es] conegue [=cone-

qué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa porque com tinc dit estave molt cuberta de sanch [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

[...] y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

També se ten de cobrar del senyor rector de Aranse, set cargues de blat, y dues del señor rector d'Àreu [...]. També ten de cobrar dit Colat dues cargues y deu sisterons de blat, que's prengue de mans de Guiem [...]. (nomenament del senyor Colat com a clavari de la bladeria i relació de comptes del Consell de la parròquia d'Andorra, 5-1-1643, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] lo dit fadrí prengué dos pedres en les mans, y lesores la dita Farrera en posà en mig son dit fill, ni que no-m tiràs dites pedres, dient que's deixàs de això. Y després, al cap de un rato, me digué dita Farrera, a mi, denuntiant, que no me la tinguessa per passada [...]. (interrogatori a Bàrbara Capdevila i altres, 16-6-1662, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El datiu plural ('a ells') que es documenta és *los*, amb la forma *ls* si toca a una vocal:

Cançó dels fadrins que los toca la sort d'haver d'anar a servir lo rey en aquest present any 1726. (títol de cançó popular, 1726, Arxiu Nacional d'Andorra, núm. de registre 4237)

[...] que los interessats comparegan y justifiquen lo que diuen en la súplica, se'ls tindrà tota atenció y mira, segons raó y justícia. (carta del Consell General, 22-5-1730, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

El datiu *li* combinat amb *en* apareix escrit *li'n* (bé que grafiat aglutinat):

Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avis y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] que lin [=li'n] referire mes repetidas gracias. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

3. Sintaxi

3.1. Partícules (preposicions febles, conjuncions i pronoms relatius)

l complement directe generalment du la preposició *a* quan és una persona (fins i tot en pot dur si no és una persona):

[...] *Guillemo y al cosi prometen vendre pa vi y [guixat] y sal a casa y fora de casa y acollir en ses cases als hostes [...]*. (acta del Comú d'Andorra, 21-9-1617)

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia als quals junts dono ple poder de Complir y executar la pnt. [=present] mia testamentaria disposicio conforme Baix trobaran escrit y per mi Ordenat. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[Carlemany] guaña als moros los Castells de Valencia [=València d'Àneu], y de Esterri, Continua en seguir los Pirineus expellint de ells als Moros [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 26)

[...] deixan en Cataluña a son Exercit [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78)

[...] que avent los Alamanys destruit á la ciutat de Tarragona, tornansen á Fransa, passaren per les Valls de Andorra ahont posaren en una de sas montanyes una anella de ferro molt gran, porque quedés memoria de ells que avian passat per allí. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 26-27)

[...] *Ludovico Pio, despues que agué expellit als Moros de ditas Valls.* (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27)

Sentencia feta per lo Capitá General y Virrey de Catalunya Dn Vicens Gonsaga, en que declare no deurer los Andorrans pagar los drets [...] manant als oficials y collectors de dit dret no exiguesquen altra cosa de dret. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 195)

La preposició *per a* expressar acompanyament és *ab*:

[...] *en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=no es] conegue [=conegué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa perque com tinc dit estave molt cuberta de sanch [...].* (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

Jo Francesch Beal [...] Bolent disposar de mos Bens fas y orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima y darrera voluntat mia en y ab lo qual elegesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] *y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraque de despres se puegue evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puegue escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia.* (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] *si ab comoditat se poran haver [...].* (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *ab dues coixineres de sota lo cap [...].* (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua [...] ab sa absolta cantada [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, com prenent lo pati de aquella y demás patis estan ja senyalats y terminats ab la paret y muralla e feta a tot lo circuyt, esemps ab lo escudellé està en la recuina y armaris estan en la cuyna. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Vuÿ als 29 de juni de laný 1699 se a tingut lo Consell de St. Pere ab Consell manat y campana tocada [...]. (acta del Comú de Canillo, 29-6-1699)

Aÿxí ho diu lcart, autor antich ab estas paraulas: [...]. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 26)

La preposició *per* a expressar situació pot ser *en* o *a*, encara que la primera és la més utilitzada (a diferència dels usos dels segles *xx* i *xxi*):

[...] Guillemo y al cosi prometen vendre pa vi y oli ysal a casa y fora de casa y acollir en ses cases als hostes [...] de les Caldes promet vendre pa vi oli y sal tant en casa y de fora casa [...]. (acta del Comú d'Andorra, 21-9-1617)

Testimonis se encontren que els dits micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo camí seguit fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant dita obligació d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y dit robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

[...] y mentres estaré en casa y en la iglesia me posaran la capa milor de sanct Esteve [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra)

Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y als que aportaran lo meu cos a enterrar [...], volent sien sis capellans los que portaran lo cos, comensant los vicaris s'i trobaran presents, y després lo meu [...] après del qual seguirà lo purgatori de Andorra, y després lo de Sanct Julià, deixant-ho tot a coneguda de dit mon germà, que sab l'ordre se sol servir en la vall [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, comprenent lo pati de aquella y demás patis estan ja senyalats y termenats ab la paret y muralla e feta a tot lo circuyt, esemps ab lo escudellé està en la recuina y armaris estan en la cuyna. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, deixe deu lliures per ajuda de un reixat de ferro entench volen fer en la capella de Nostra Señora del Roser. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer; [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] lo dit fadrí prengué dos pedres en les mans [...]. (interrogatori a Bàrbara Capdevila i altres, 16-6-1662, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *deixan en Cataluña a son Exercit [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 78)

Dat en Barcelona als 17 de Abril de 1676. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 195)

[...] *en aver acabat, se torna lo Reo ab tota Custodia en las presons [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

A vegades fins i tot es troba acompanyant *fins*, o amb el verb *donar* amb el significat de ‘menar, portar’:

Ítem més, vull fassen fer dits mos marmessors un càlzer de plata de devuyt fins en vint escuts [...], lo qual tindran los procuradors en sa caixa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d’Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d’Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *y apoderantse Dapifor de Moncada un dels principals de Carlo Magno, y sos Companys de todas las avingudas dels Pirineus, que donan en la Cerdanya, Pallas, y Urgell [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 26-27)

És possible que en aquesta època es donés el canvi de *en* per *a*. El fet que convisquin les dues solucions en un mateix text (l’acta del Comú d’Andorra del 21-9-1617) és revelador en aquest sentit. En efecte, el català antic solia emprar *en* com a preposició locativa estativa (*Estic en València*) i àdhuc com a proestativa (*Venir en València* ‘arribar-hi’), mentre que *a* s’usava com a preposició locativa de destinació (*Anar a València*) i *de* com a preposició locativa d’origen (*Venir de València*). Els parlars valencians mantenen aquesta distribució —la qual, a més coincideix amb la de l’espanyol—, però els altres parlars usen *a* com a preposició locativa estativa (*Sóc a Barcelona*). És fàcil suposar, doncs, que aquest canvi de *en* per *a* es va anar produint al llarg dels segles. Els testimonis andorrans fan pensar que, almenys a les Valls d’Andorra, aquest canvi devia produir-se segurament als segles XVII i XVIII.

La preposició *en* regida que va entre un verb i un infinitiu es manté i no canvia a *a* o *de*:

Ítem, deixe dotse lliures a la yglésia de Sanct Esteve i als hobrers de aquella, ab pacte sie obligada en donar candeles o ciris per a cremar [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Igualment, la *de* es manté quan va seguida de *que*:

[...] ha ordenat lo Concell dela Parroquia deque de esta hora en avant se compree un llibre blanch, y en aquest llibre vagen continats [...]. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

Pera lograr la Claredat, y â fi de que los queno podran, ô no Voldran, Entretenirse en llegalir [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 8)

Diga lo que vulga lo Sacrista de Urgell de que las rebie per rahó de Senyoria, pues assó es librement dit [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 24)

Y las posá tambe en senyal de que avien passat per allí [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27)

La preposició *fora contra* pot anar seguida de *de*:

Que venint lo Emperador Carlo Magno âpeticio, y humils pregarias dels Cathalans â socorrerlos y asistirlos contra dels moros, que havian ocupat tota la Cathaluña ab sos Ilustres Capitans (cuyos noms se declararan en altre capitol) [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 26)

Per a expressar l'agent en veu passiva, el català disposa de les preposicions *de* i *per* (*Això és fet d'ell* i *Això és fet per ell*). Al segle *xx* la preposició *per* ha anat guanyant terreny; antigament, doncs, *de* s'usava més. En el parlar andorrà del segle *xviii* sembla que *de* era usual, almenys segons es desprèn dels testimonis escrits:

[...] com la Prescribesch, y aconsello, atesa sa naturalesa, y Circums-

tancias. De ahon es: Que me persuadesch, que lo trevall, que yo aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 9)

La preposició composta *per a* (a cops escrita *pera* o *para*) s'usa davant sintagma nominal *per a* indicar 'destinació':

[...] rector tingue vicari conforme jo he tingut, lo qual tant convé per a son descàrrech y descans, no puge rebre dit señor rector lo dret y caritat de dita missa sinó tenint dit vicari y capellà; y en cas no tingue o no vulla tenir capellà [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] poder fer péxer tots lurs bestiar per a servitut del seu cortalar [...]. (acord d'explotació de les muntanyes de Montaup i Mereig, Canillo, 26-7-1690, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] 5000 homens eran de nostras Valls i venian preparades de ellas pera laguerra [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 27)

També es fa servir *per a* davant infinitiu quan cal indicar 'destinació':

[...] reste impossibilitat dit rector per a poder dir dita misa baixa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, deixe dotse lliures a la yglésia de Sanct Esteve i als hobrers de aquella, ab pacte sie obligada en donar candelas o ciris per a cremar [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, deixe sinc lliures per ajuda de unes delmàtiques volen comprar en dita capella per a dir misses solempnes quant convindrà. (testa-

ment del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] no trobant-se la Cort ab comoditat per a rapportar-los [...]. (acords del Consell General i els veguers sobre mesures econòmiques per tal de fer front a la bruixeria, 2-7-1621, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Memòria de les compositions se són fetes per a pagar los gastos a fets la honorable Cort [...]. (registre del Llibre de mostres del Tribunal de Corts corresponent al 18-7-1624, 24-7-1624, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] Infundintme Valor, y audacia, para Empender esta Obra tota nova, aquest trevall [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 3)

Pera lograr la Claredat, y â fide que los queno podran, ô no Voldran, Enttreenirse en llogir [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 8)

[...] Se contan en ellas quatre gorjes ô ports principals pera passar de ditas Valls, ô de Cataluña ô Fransa, es a saver: Lo port de Fra Miquel, lo de Soldeu, lo de Fontargent y lo de Siguer [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 39)

[...] es de herba pera mantenir los bestians [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 39)

En canvi, s'emptra per quan cal indicar 'causa':

Més avant, deixe a quiscuna de les filles de mes germanes Catherina y Margarita, per ser pobres, doze lliures i mija, y estes quant se casaran, y no ans [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] sempre que dita missa se age de dir en altra part per no tenir lo rector vicari [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Mostra contra Miquel Sansa, de Ancamp, per aver dit algunes males paraules al dezener de Ancamp [...]. (registre del Llibre de mostres del Tribunal de Corts corresponent al 18-7-1624, 24-7-1624, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] aventme casi estat Imposible, de trobarne alguna de Cosas Esdevingudas antes de la Entrada de aquella Canalla en estas Regions; per aver cremat, y arruinat tot los archius, [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 4)

Notem que, per a indicar alhora la 'causa' i la 'finalitat', a vegades hi surt *per* (coincideix, doncs, amb algunes propostes normatives fetes al segle xx per a aquestes dues preposicions) però a vegades hi surt *per a*:

Vui a 21 de Setembre 1617 consell manat de la parrochia per arrendar [...]. (acta del Comú d'Andorra, 21-9-1617)

[...] per la qual missa tinc esmersades a censal cent y dotze lliures, so és, les cent y quatre per la missa y les vuit per pagar les candelas o ciris que cremaran los dies se dirà dita missa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] féu menasses [=amenaces] als arrendadors de les rendes del dit senyor bisbe y altres de què no volie li entrassen ha delmar dita boïga, per les quals menasses [=amenaces] fou forsat aver-y de muntar lo capità de la present parròquia per a delmar dita boïga [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] que los balles fassen les degudes diligènties per a prendre y capturar los delinqüents [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] se a tingut Consell de la Terera per la notítia se a tingut que lo reverendíssim señor fra Julià Cano, bisbe de Urgell i príncep soberà de les presents valls, vol pujar per a jurar i confirmar; i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebre al riu de Arcavell, vora la creu, areste lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del copríncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Observa; que essent la neutralitat de les Valls de Andorra lo primer be, y major prerogativa que té en sos constitutius, deu esser defensada per sos natúrals ab lo major vigor, sens planyer treballs, ni fatigas, ni diners per si convé arribar a París, Madrit, Roma, y en qual-sevol Cort del Mon, per sa defensa, ó per instar sa conservació. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 71-72)

La qual súplica, mogut lo Honorable Concell del bon zel la feu pera evitar litigis [...] (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 196)

Alhora, al segle XVII la preposició composta *per a* es manté davant la conjunció *que*; però (almenys al segle XVIII) ja esdevé *perquè* si hi ha una idea de 'causa':

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se pugué evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] pugué escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] y del camí que està entre dit paller y casa de Joan lo Cosí, per a què de dita casa y demés tinc especificat puga gosar y usufructurar

[...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *pronunsiam, sentenciam, y al dit Juan Dalmau, reo present, com-dempnam en deu anys continuos de galera, per a què aquí servesca de remar tot lo predit temps, perquè a ell, Juan Dalmau, sia en pena y càstich de sos crims y culpes, y als demás altres servescha de exemple perpètuu [...]*. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *per que sapian ab Claredat, sens confusio [...] per que sapian lo com, i en quin any Comensaren à ser governadas [...]*. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 5)

La datació de documents sol dur la preposició *a* anteposada a la data, a cops amb article definit i tot:

Vui a 21 de Setembre 1617 consell manat de la parrochia per arrendar [...] (acta del Comú d'Andorra, 21-9-1617)

Vui a 12 de juny 1620 [...]. (acta del Comú de Canillo, 12-6-1620)

Als vint tres del mes de desembre 1636 en lo lloc de la Massana [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

Vui als 15 de mag 1646 a la vista de [...]. (acta del Comú de Canillo, 15-5-1646)

Vuý a 25 de maiç de laný 1698 a concell manat ý com [...]. (acta del Comú de Canillo, 25-5-1698)

Vuý als 29 de juni de laný 1699 se a tingut lo Consell de St. Pere ab Consell manat ý campana tocada [...]. (acta del Comú de Canillo, 29-6-1699)

[...] *Vui dimars als vintitres del mes de nohembre ain [=any] de la na-*

tivitat [...]. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] lo any de la nativitat de Nostre Señor de mil sis-cents i quinze, dia, és a saber, a quinze del mes de jener intitulat [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Les quals coses se són fetes vuy, que comptam a vint-y-quatre del més [sic] de agost de l'any de la nativitat del Senyor de mil sis-cents y quinse. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsnalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Vuy, als primers de abril, 1684, és passat d'esta vida en l'altra, y se li ha donada eclesiàstica sepultura [...]. (relació de la defunció d'Isidre Call, Canillo, 1-4-1684, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Dat en Barcelona als 17 de Abril de 1676. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 195)

A principi del segle XVII es troba escrita la conjunció copulativa *e*, però a final del segle XVII i durant el segle XVIII ja és *i* (grafiada gairebé sempre *y*):

Vuy a 25 de maig de laný 1698 a concell manat ý com [...]. (acta del Comú de Canillo, 25-5-1698)

Vuy als 29 de juni de laný 1699 se a tingut lo Consell de St. Pere ab Consell manat ý campana tocada [...]. (acta del Comú de Canillo, 29-6-1699)

Jo Francesch Beal [...] detingut en mon llit de malaltia corporal de la qual temo morir [...] Bolent disposar de mos Bens fas ý orden lo pnt. [=present] meu testament Ultima ý darrera voluntat mia en ý ab lo

qual elegendesch en marmesors y del pnt. [=present] testament executors a [R]amon Peixe mon cuñat y a Marti Bonet los dos de la dita Vila de St. Julia als quals junts dono ple poder de Complir y executar la pnt. [=present] mia testamentaria disposicio conforme Baix trobaran escrit y per mi Ordenat. (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717)

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat pera que de despres se puge evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

[...] que los interessats comparegan y justifiquen lo que diuen en la súplica, se'ls tindrà tota atenció y mira, segons raó y justícia. (carta del Consell General, 22-5-1730, apud RIERA I SIMÓ (1980))

*E més, ordene la Terra que per lo gran eccés que los jornallés acostumen de fer en fer-se donar vi quant treballen, manasant-los que si no'ls donen lo vi a son contento, que'ls deixaran estar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*[...] no solament del gran socorro delas historias, y regladas noticias, [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 2)*

*Y las posá tambe en senyal de que avien passat per allí [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 27)*

Es troba la partícula *eo*, que sembla una combinació de *i* i *o*:

*[...] complit sie, pagat y satisfet eo effectuat [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

Ítem, vull y man me sie dita una missa perpètua, cantada per lo rector eo son vicari y purgatori [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Segons el DCVB, aquesta conjunció es troba ja al segle XIV, i indica que equival a o, si bé en els contextos en què apareix es pot interpretar com i/o.

Els textos formals del segle XVII solen obviar els nexes del tipus *que*:

[...] elegint marmessors de la mi ànima y de les coses baix scrites administradors y conservadors als honorables cònsols y consellers de la present parròchia de Andorra que al temps jo moriré se trobaran [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] vull los dien donats dos reals [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y als que aportaran lo meu cos a enterrar [...], volent sien sis capellans los que portaran lo cos, comensant los vicaris s'i trobaran presents, y després lo meu [...] après del qual seguirà lo purgatori de Andorra, y després lo de Sanct Julià, deixant-ho tot a coneguda de dit mon germà, que sab l'ordre se sol servir en la vall [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, vull y man me posen los vestits y demás trobaran en una caixa tinc per esta jornada designada y feta, que sol estar dins la mia recambra [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y per si achàs per a algun gran y just impediment no-s porà dir a ma intentió dita missa en dit dia de dilluns, encarregue a dit rector la

digue o fasse dir lo primer dia que puga de la mateixa sèmpmana, inseguint lo mateix ordre tinc donat del dilluns. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] li deix quatre lliures y quatre sous de censals he fundats sols per est effecte, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] la qual missa vull sie sempre de Nostra Señora [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] com encara per a cominar a [...] rector tingue vicari conforme jo he tingut, lo qual tant convé per a son descàrrech y descans, no puge rebre dit señor rector lo dret y caritat de dita missa sinó tenint dit vicari y capellà; y en cas no tingue o no vulla tenir capellà [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] per la qual missa tinc esmersades a censal cent y dotze lliures, so és, les cent y quatre per la missa y les vuit per pagar les candelas o ciris que cremaran los dies se dirà dita missa [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] com més llargament consta en les cartes tinc grossades [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, deixe dotse lliures a la yglésia de Sanct Esteve i als hobrers de aquella, ab pacte sie obligada en donar candelas o ciris per a cremar

[...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, deïxe deu lliures per ajuda de un reixat de ferro entenç volen fer en la capella de Nostra Señora del Roser. Ítem, deïxe sinc lliures per ajuda de unes delmàtiques volen comprar en dita capella per a dir misses solempnes quant convindrà. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer; y que no sufra ni permita que semblants agravis sien fets per sos officials. Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avís y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...].* (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Això no vol dir que no es diguessin (tot i que també podria ser que, en alguna construcció, no es digués el nexa); pot tractar-se d'un convencionalisme de la llengua escrita.²¹

Al segle XVII, per a indicar la franja d'un dia de manera genèrica, s'empra la preposició *a* sense cap article, de manera que quedaven construccions com *diumenge a vespre* (als segles XX i XXI es diu *diumenge al vespre* o *diumenge vespre*):

²¹ Això és el que li passa a l'espanyol dels segles XX i XXI: es diu sempre *solicito que vengan inmediatamente* però en els escrits pot aparèixer *solicito vengan inmediatamente*.

E més, ordene la Terra que ningú puge donar a sopar lo diumenge a vespre ni tampoch, si an treballat lo dia abans de lla festa, no-ls pugen donar a dinar l'endemà [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

En textos formals es pot trobar el relatiu *cuyo* o *cujo* 'del qual': podria tractar-se d'una influència de l'espanyol (idioma conegut per la gent que sabia de lletra):²²

[...] pues yo Escrich tansolament per los naturals delas Valls mos patricios, y per son profit, cujo geni es per lo general Enemich de menudencias semblants; [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

Que venint lo Emperador Carlo Magno âpeticio, y humils pregarias dels Cathalans â socorrerlos y asistirlos contra dels moros, que havian ocupat tota la Cathaluña ab sos Ilustres Capitans (cuyos noms se declararan en altre capitol) [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 26)

3.2. Règim verbal

Es troba la partícula *de* interposada entre determinats verbs (del tipus *de-manar, suggerir, proposar, procurar, cercar*, etc.) i el complement directe:

[Com ningú] en carn posat a la mort corporal escapar puga y totes les coses en aquest món sien vanes, transitòries y perecederes, y tan solament se age de procurar de alcansar la vida eterna [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997).

²² En andorrà modern es diu *quin* en la mateixa posició sintàctica que el *cuyo* espanyol.

El verb *servir* amb el significat de 'prestar un servei a un lloc' apareix amb *de* indicant després, amb infinitiu, l'activitat a fer:²³

[...] pronunsiam, sentenciam, y al dit Juan Dalmau, reo present, com-dempnam en deu anys continuos de galera, per a què aquí servesca de remar tot lo predit temps, perquè a ell, Juan Dalmau, sia en pena y càstich de sos crims y culpes, y als demás altres servescha de exemple perpètuu [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Com passava arreu en l'edat mitjana, el verb *fugir* manté la preposició *a* per a indicar la destinació (als segles XX i XXI és *de*):

Per ço, volent fugir a litigis, fent emperò estes coses ab auctoritat y decret de l'il·lustre jutge del bescomdat de Castellbò [...]. (document conjunt entre els prohoms d'Organyà i el síndic de les Valls d'Andorra, del 16-4-1651, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

El verb *acostumar* regeix preposició *de*, tot i que també pot anar sense aquesta preposició:

E més, ordene la Terra que per lo gran eccés que los jornallés acostumen de fer en fer-se donar vi quant treballen, manasant-los que si no-ls donen lo vi a son contento, que-ls deixaran estar [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] acostumen ser enviats a les montànies [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

²³ Notem que, en aquest mateix exemple, més avall torna a aparèixer el verb *servir* però amb un altre significat ('ser útil com a') i un altre règim (*de*).

El verb *tirar* du la preposició *de*, almenys amb el sentit de 'llançar, disparar':

[...] tiraren de les armes contra ell, dientli si es movie d'aquí fins passades algunes hores lo matarien [...]. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

El verb *obligar-se* du la preposició *en* encara que després hi vagi un infinitiu (en el català dels segles xx i xxi, en comptes de la preposició *en* hi va la preposició *a*):

[...] que lo dit Bernat Giraut se oblige en sarar [=serrar?] a la molina de Oliva [...] lo dit Oliva se obblige en pagar-li tots sos jornals [...]. (contracte d'arrendament d'una molina entre Joan Oliva i Bernat Giraut, 23-5-1619, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

En el català dels segles xx i xxi, el verb *condemnar* sol dur la preposició *a* quan s'indica la durada de la pena imposada (condemnar algú *a* deu anys de presó), però en els documents dels segles xvii i xviii d'Andorra apareix amb la preposició *en*:

[...] pronunsiam, sentenciam, y al dit Juan Dalmau, reo present, condemnam en deu anys continuos de galera, per a què aquí servesca de remar tot lo predit temps, perquè a ell, Juan Dalmau, sia en pena y càstich de sos crims y culpes, y als demás altres servescha de exemple perpètuu [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

3.3. Verbs 'ser' i 'estar'

El verb *estar* serveix per a expressar locativitat sense que necessàriament impliqui una permanència d'una cosa que pot canviar de lloc (ús del verb *estar* amb valor locatiu dels segles xx i xxi); és a dir, s'usa amb el mateix valor que *haver-hi*:

Et primo, elegendes la sepultura del meu cos en lo vas de nostra casa

del's Busquets, que està dins lo porxo del sementiri de sant Pere de Andorra, a hont jahuen mos antepassats [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, comprenent lo pati de aquella y demás patis estan ja senyalats y termenats ab la paret y muralla e feta a tot lo circuyt, esemps ab lo escudellé està en la recuina y armaris estan en la cuyna. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] y del camí que està entre dit paller y casa de Joan lo Cosí. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] y mes aball sobre la dreta, esta [=està] lo Notari [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 196)

3.4. Infinitiu i gerundi: usos absoluts

El gerundi apareix en ús copulatiu:

[...] y als que aportaran lo meu cos a enterrar [...], volent sien sis capellans los que portaran lo cos [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, comprenent lo pati de aquella [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

[...] no trobant-se la Cort ab comoditat per a rapportar-los [...]. (acords del Consell General i els veguers sobre mesures econòmiques

per tal de fer front a la bruixeria, 2-7-1621, editat per Domènec Bas-compte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Als textos historicojurídics com al *Manual digest*, l'infinitiu pot dur anteposat un article definit quan té un valor abstracte. Potser no era una solució usual en la parla; però aquest recurs sintàctic és molt habitual en aquesta època —i fins al segle xx—, a tot arreu, no tan sols a Andorra:

Puix la vida apar ésser amable y a vista de la tragèdia que succeí, ¿és llei natural, divina o humana lo haver de pagar dit particular, per lo import del robo que ignorava y ésser impossible lo poder avisar, 89 lliures 9 sous? (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA i SIMÓ (1980))

[...] y un Escolta de sis, o mes homens armats, que lo guardan tant en lo venir com en lo anar [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 197)

3.5. Perífrasis verbals

Pel que fa a la selecció d'auxiliar, tant al segle xviii com al segle xix es troba el present perfect amb la perífrasi verbal [ser + participi], i no pas amb la perífrasi verbal [haver + participi], en verbs inacusatius i semblants (certs verbs de moviment, verbs transitius que adopten forma pronominal, els verbs estatius ser i estar, etc.), mentre que en altres tipus de verbs apareix [haver + participi]:²⁴

[...] moltes vegades nos hi som ajuntats per a igualar-los [...]. (document judicial sobre la denúncia de Catherina Floresta contra Joan Aramany per agressions, 18-9-1600, *apud* POHLE (2008: 13))

[...] en lo cap de dita nafra li eixie molta sanch y nos [=no es] podie

²⁴ Recordem que, en els parlars ribagorçà, rossellonès, mallorquí i menorquí, la perífrasi verbal [ser + participi] s'usa en aquests contextos i en d'altres (fins al segle xvii, també es deia així a Eivissa —segons Joan Veny—, però actualment es diu amb [haver + participi]).

aturar ni estroncar que ab la gran sanch nos [=no es] conegue [=conegué?] si sere [=s'ere] feta ab daga o ab altra cosa perque com tinc dit estave molt cuberta de sanch [...]. (acta del procés contra Joan Camp, la Massana, 20-12-1636)

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se puege evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puege escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

*Ítem, vull y man que per honra de Nostra Señora Maria Santíssima y per major exaltació y dilatació de la sancta confraria del Roser, que ara novament en sa capella s'és instituhida y fundada, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*E los dits perayres y teixidors, entenent no agraviar ni perjudicar en res ni per res a dits magnífichs cònsols y consellers ni a sos privilegis y bones consuetuts, ni tal diu és estat nuncha llur intenció [...]. (capítols acordats per la confraria de paraires i teixidors de Sant Pere Màrtir i Sant Ivó i el Consell de la Terra d'Andorra, 16-4-1606, editats per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*So és, que alguns dies fan que per lo balle de Andorra sien estats presos y capturats Simon Pefarrer, del Pla de Sen His [=el Pla de Sant Tirs, Alt Urgell], y Andreu Rocha, de la parròchia de l'Hurtó [=la Parròquia d'Ortó, Alt Urgell] [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

Les quals coses se són fetes vuy, que comptam a vint-y-quatre del mes de agost de l'any de la nativitat del Senyor de mil sis-cens y

quinse. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsernalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Memòria de les compositions se són fetes per a pagar los gastos a fets la honorable Cort [...]. (registre del Llibre de mostres del Tribunal de Corts corresponent al 18-7-1624, 24-7-1624, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Personalment s'és constituït lo honorable Joan Colat [...]. (identificació del cadàver de Caterina Duedra, a càrrec del batlle episcopal d'Escaldes Joan Colat, 21 o 22-6-1659, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y no s'é conegut fos estada daniada ni nafrada en ninguna part, salvo que li eixie un poch de sanch del nas [...]. Del que són estats present per testimonis los honorables [...]. (identificació del cadàver de Caterina Duedra, a càrrec del batlle episcopal d'Escaldes Joan Colat, 21 o 22-6-1659, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Vuy, als primers de abril, 1684, és passat d'esta vida en l'altra, y se li ha donada eclesiàstica sepultura [...]. (relació de la defunció d'Isidre Call, Canillo, 1-4-1684, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] me es estat precis, y necessari buscar la llum en los actes dels arxius [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 3)

El participi del perfet manté la concordança de gènere i nombre:

Y al señor rector don així [...] la casa que jo ab mos reals he feta, com prenent lo pati de aquella y demás patis estan ja senyalats y termenats ab la paret y muralla e feta a tot lo circuyt, esemps ab lo escudellé està en la recuina y armaris estan en la cuyna. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] li deix quatre lliures y quatre sous de censals he fundats sols per est effecte, [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Vuy, als primers de abril, 1684, és passat d'esta vida en l'altra, y se li ha donada eclesiàstica sepultura [...]. (relació de la defunció d'Isidre Call, Canillo, 1-4-1684, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Confesso ingenuament, que [l'etimologia d'Andorra] no la he trobada, vista ni llegida, ni solament insinuada, entitol, nota, ni Autor algun [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 24)

Mes, y que coses se han dites de les Argolles [...]. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 26)

La perífrasi verbal d'obligació que apareix gairebé sempre és *[haver + de + infinitiu]*:

Puix la vida apar ésser amable y a vista de la tragèdia que succeí, ¿és llei natural, divina o humana lo haver de pagar dit particular, per lo import del robo que ignorava y ésser impossible lo poder avisar, 89 lliures 9 sous? (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

[Com ningú] en carn posat a la mort corporal escapar puga y totes les coses en aquest món sien vanes, transitòries y perecederes, y tan solament se age de procurar de alcansar la vida eterna [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

És, emperò, ma voluntat que sempre que dita missa se age de dir en altra part [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer; y que no sufra ni permeta que semblants agravís sien fets per sos officials. Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avís y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...].* (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] *féu menasses [=amenaces] als arrendadors de les rendes del dit senyor bisbe y altres de què no volie li entrassen ha delmar dita boïga, per les quals menasses [=amenaces] fou forsat aver-y de muntar lo capità de la present parròquia per a delmar dita boïga [...].* (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII* 1997)

Cançó dels fadrins que los toca la sort d'haver d'anar a servir lo rey en aquest present any 1726. (títol de cançó popular, 1726, Arxiu Nacional d'Andorra, núm. de registre 4237)

[...] *així mateix he agut de recorre molts acttes del bisbat [...].* (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 3)

Confesso ingenuament, que [l'etimologia d'Andorra] no la he trobada, vista ni llegida, ni solament insinuada, entitol, nota, ni Autor algun, y perconsequent me ha estat mes treballos, aventagut de buscar sa alusio, ô Verosimil significacio âparitat de raho Congruent. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 24)

Algun cop apareix puntualment amb la variant [*haver + a + infinitiu*]:²⁵

²⁵ A l'edat mitjana es troba la perífrasi verbal [*haver + a + infinitiu*] en tot el domini lingüístic. S'ha de dir que, en aquest document, els altres cops que apareix aquesta perífrasi verbal pren la forma [*haver + de + infinitiu*]. En aquest sentit, si es tracta d'un àpax convindria posar-ho en quarantena, a l'espera de trobar-ne més casos.

[...] los que de dit delictes tindran notia per haver-ho vist, hoït o dir o altrament, aquell agen a denuntiar [...]. (disposicions del veguer francès contra alguns vicis, 19-12-1648, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Però també es troba escadusserament la perífrasi verbal [*tenir + de + infinitiu*]:

Una gossa com tu, penjada, me té de regir a mi i aportar [=portar] les claus. [...] Penjada, no et tinc dit que de les mies mans tens de preterir. (document judicial sobre la denúncia de Catherina Floresta contra Joan Aramany per agressions, 18-9-1600, *apud* POHLE (2008: 12))

Entenc que té d'ésser lo descans de ma vellesa si lo señor serà servit [...]. (document judicial sobre la denúncia de Catherina Floresta contra Joan Aramany per agressions, 18-9-1600, *apud* POHLE (2008: 13))

També se ten de cobrar del senyor rector de Aranse, set cargues de blat, y dues del señor rector d'Àreu [...]. També ten de cobrar dit Colat dues cargues y deu sisterons de blat, que-s prengue de mans de Guiem [...]. (nomenament del senyor Colat com a clavari de la bladeria i relació de comptes del Consell de la parròquia d'Andorra, 5-1-1643, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

La perífrasi [*deure + infinitiu*] significat 'obligació' també apareix amb vigor, sobretot si és una obligació de tipus moral. Aquesta construcció ha anat reculant a Andorra i altres territoris catalanoparlants (amb l'excepció del País Valencià), fins al punt que a final del segle xx i principi del segle xxi gairebé no es diu:

Testimonis se encontren que els dits micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo camí seguit fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant dita obligació d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y dit robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

[...] se a tingut Consell de la Terera per la notítia se a tingut que lo reverendíssim señor fra Julià Cano, bisbe de Urgell i príncep soberà de les presents valls, vol pujar per a jurar i confirmar; i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebre al riu de Arcavell, vora la creu, areste lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del copríncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] â mes que esta Obra deu quedar manuscrita, en una dos ô tres Copias en sos archius, fent la Copiar be, y Conprovar Exactament ab lo original, quant per los Influxos del temps, y Vellea, Comencia â Consumirse, y borrar-se sos caracters sense donarla â la Imprenta, encara que mereshuèssos asso (que no ho mereix); per que no obstant, que tot lo que en ella esta Expresat, es la macisa Veritat; y per consegüent, poria posarse als ulls de tot lo mon; pero ab tot, no es bo, que la Ciencia del govern, política, Economia, y regimen deles Valls, se fasia Comuna, y Vulgar als forasters. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 7)

Essent ja com son ben definits, y arreglats los salaris que deu percibir lo Notari delas Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 223)

Observa; que essent la neutralitat de les Valls de Andorra lo primer be, y major prerogativa que té en sos constitutius, deu esser defensada per sos natúrals ab lo major vigor, sens planyer treballs, ni fatigas, ni diners per si convé arribar a París, Madrit, Roma, y en qual-sevol Cort del Mon, per sa defensa, ó per instar sa conservació. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 71-72)

La perífrasi verbal amb *començar* es troba amb el nexa *de* al segle XVII i amb el nexa *a* al segle XVIII:

[...] començar d'entrar en possessió de dits béns [...]. (document judicial sobre el procés a Hierònima Ajerna, de la Margineda, any 1608, *apud* POHLE (2008: 131))

[...] per que sapian ab Claredat, sens confusio [...] per que sapian lo com, i en quin any Comensaren â ser governadas [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 5)

Finalment, es troba la perífrasi verbal [*fer* + infinitiu] amb valor causatiu. Aquesta perífrasi verbal pot dur el nexa *a*, i així apareix en algun text, fins i tot quan, en el mateix text, la mateixa perífrasi apareix sense nexa:

[...] procuren, com a bons y fidels vassalls de sa dita magestat, donar avís y fer entendre a dit señor bisbe mane tornar y restituir los dits Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les dites presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la predita forsa y violència feta per dit señor veguer; y que no sufra ni permeta que semblants agravis sien fets per sos officials. Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avís y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

3.6. Construccions amb verbs

Quant als aplecs verbals, al segle xvii l'estructura oracional *tenir ... a* sembla que significava 'per a':

[...] sinó que se'n vaje fora a fer quarantena, ab tal tingue a viure de sa asienda [...]. (document de la Junta del Morbo sobre mesures que han d'evitar la propagació i el contagi de la pesta, de l'agost del 1652, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xvii*, 1997)

Al segle xvii, la construcció formada pel verb *donar* seguida de verbs d'aliment (bàsicament, *beure*, *menjar*, *dinar*, *sopar*) duia la preposició *a* entremig:

E més, ordene la Terra que ningú puge donar a sopar lo diumenge a vespre ni tampoch, si an treballat lo dia abans de lla festa, no-ls

pugen donar a dinar l'endemà [...]. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)]

Aquesta construcció pot dur enmig un sintagma quantitatiu:

[...] ordene la Terra [...] que ningú no·ls pugue donar més de tres voltes a beure vi, so és, tres asmorzar, a terciolla altres dues, i tres a dinar, y tres a birenà, i dues all [...], y tres a sopar, i no més. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] i que ningú no pugo donar vi per lo tall, i que a qualsevull altres jornalés no se'ls dono més de dues voltes a beure a cada repàs. (sessió de Sancogesma del Consell de la Terra d'Andorra, maig del 1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Al segle XVIII es troba algun cas de la construcció [quedar/restar + que + infinitiu], solució que al segle XX ha tendit a evitar-se (potser perquè en espanyol és la més usada) a favor de *per* o fins i tot *a*:

[...] resten en lo present llibre tres coses que averiguar [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 69)

En català dels segles XX i XXI és habitual trobar l'expressió *pagar la pena* o *valdre la pena* 'una acció costosa, ser profitosa malgrat tot'. En el català d'Andorra del segle XVIII es troba un registre més ampli d'aquesta combinació verb-nom; en concret, es troba l'expressió *prendre la pena*:

[...] previnch la Censura, suplicantlos, que antes de ella Vullan pendrer la pena de llegir tot lo Capitol, y despues proferescan la senttencia, que sufrire de bona gana, yab la mayor resignacio. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 8)

4. Lèxic

4.1. Vocabulari

Andorra el substantiu *arrest* significa ‘edicte’. Es tracta d’un gal·licisme, provinent d’*arrêt* (Badia [et al.] 1992). Al segle XVII s’utilitzava el verb *arrestar* amb el sentit d’‘acordar’:

[...] se a ARESTAT lo següent [...]. (document de la Junta del Morbo sobre mesures que han d’evitar la propagació i el contagi de la pesta, agost del 1652, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d’Andorra. Segle XVII*, 1997)

ARESTE lo Consel de la paròquia [...]. (acord del Consell de la parròquia de la Massana sobre un retaule dedicat a sant Isidre, 26-5-1685, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d’Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] se a tingut Consell de la Terera per la notítia se a tingut que lo reverendíssim señor fra Julià Cano, bisbe de Urgell i príncep soberà de les presents valls, vol pujar per a jurar i confirmar; i com se acostume que un de cada parròquia lo deu anar a rebre al riu de Arcavell, vora la creu, ARESTE lo Consell que vagen los baix anomenats: [...]. (acord del Consell General sobre la visita del copríncep episcopal, 23-5-1696, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d’Andorra. Segle XVII*, 1997)

El verb *ser* pot adoptar —almenys així apareix al *Polítar andorrà* (segle XVIII)— la forma *esser* d’infinitiu i *essent* de gerundi (no sabem si era aguda o plana):

Entenc que té d’ÉSSER lo descans de ma vellesa si lo señor serà servit [...]. (document judicial sobre la denúncia de Catherina Floresta contra Joan Aramany per agressions, 18-9-1600, *apud* POHLE (2008: 13))

ESSENT ja com son ben definits, y arreglats los salaris que deu percibir lo Notari delas Valls [...]. (Antoni Fiter i Rossell, *Manual digest*, 1748, foli 223)

Observa; que ESSENT la neutralitat de les Valls de Andorra lo primer be, y major prerogativa que té en sos constitutius, deu esser defendada per sos natúrals ab lo major vigor, sens planyer treballs, ni fatigas, ni diners per si convé arribar a París, Madrit, Roma, y en qual-sevol Cort del Mon, per sa defensa, ó per instar sa conservació. (Antoni Puig, *Polítar andorrà*, 1763, foli 71-72)

En els seus textos, eclesiàstics, notaris i gent de la justícia empen llatínissimes, generalment relacionats amb el llenguatge propi de les seves especialitats, com *culto divino*, *sancto y sancta*, *primo* ‘primer’ —vist més amunt— (exemples extrets d’un document de l’any 1603), *ítem* (diversos testaments), etc.; n’hi ha més mostres al *Manual digest*, especialment expressions. En tot cas, són solucions pròpies d’un determinat llenguatge, que de ben segur no devien ser presents en el llenguatge parlat.

Alguns mots que posteriorment s’escriuran amb *-ció*, al segle XVII encara s’escriuen *-tio*, com *intentio*, *electio*, *obligatio* (documents dels anys 1603 i 1606); és possible que diguessin *obligació* i ho escrivissin a la llatina, o que realment diguessin *obligatio* a la llatina.

Quant a adverbis, conjuncions fortes i preposicions fortes, en el parlar d’Andorra dels segles XVII i XVIII s’observen aquestes particularitats:

—L’adverbi de posteritat és *après* i *després* (document de l’any 1603; acta del Comú d’Andorra, 12-6-1729), encara que també es pot trobar el castellanisme *después* (*Polítar*, foli 27).

—Al segle XVII es troba l’adverbi d’anterioritat *ans* (document de l’any 1603); al segle XVIII es troba la forma *antes* (*Manual digest*, foli 4) i també *abans* (testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717).

—Com a preposició de ‘mancaça’ apareix molt sovint *sens* (document de l’any 1603; *Manual digest*, foli 5; *Polítar*, foli 71-72) i no *sense*.

- Entre les preposicions locatives de nivell hi ha *sobre* (document de l'any 1603), *dessota* [escrit *de sota*] (document de l'any 1603), *baix* (document de l'any 1603) i *debaix* (document de l'any 1603).
- S'observa també l'ús de l'adverbi *àdhuc* 'fins i tot' (*Politar*, foli 25).
- Apareix el mot *manco* 'menys' (documents dels anys 1612 i 1648), forma que, en el català del segle xx i xxi, només ha romàs a les Illes.
- Apareix l'adverbi *no-res-meins* 'nogensmenys' (escrit així, document de l'any 1648).
- Per a indicar 'més persones' o 'altres persones' s'usa de manera general *demés* (document de l'any 1603; *Manual digest*, foli 2; *Politar*, foli 61).
- Es troba l'ús de la conjunció *pues* (*Manual digest*, foli 2; *Politar*, foli 24).
- Es troba l'ús de la preposició *aserca* 'vora, prop' (document de l'any 1625).
- Es troba l'ús de l'adverbi *casi* (*Manual digest*, foli 4).
- Es troba l'ús de la forma *emperò* (document de l'any 1603; document de l'any 1651; *Manual digest*, foli 9; testament de Francesc Beal, Sant Julià de Lòria, 23-11-1717).
- Es troba la forma *sinos*, variant antiga de *sinó* (*Manual digest*, foli 197 i 219).
- L'adverbi que designa el dia present sol aparèixer escrit *vui* (o *vuy*), sobretot a l'inici de frase (actes dels comuns de Canillo, Andorra, Ordino, etc., diverses actes dels segles xvii i xviii); amb tot, també es pot veure escrit *avuy* (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729).

Al segle xvii es troba el mot *acàs* amb el significat de 'si de cas':

[...] y prec encaridament al vicari i altres [...], si *ACHÀS* se trobaran alguns

en mon dit òbit, no-m despullen ni [...] que dones me toquen ni vegen fins a tant ells me agen vestit del tot [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

També es troba l'ús de la preposició *baix* quan s'indica que una acció està penalitzada amb un càstig:

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se puge evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puge escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy'son y per temps seran observien la pnt. [=present] ordinacio BAIX la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

No es pot saber amb certesa si es tracta d'un castellanisme, perquè l'espanyol ha generat el mot *acaso* a partir d'una gramaticalització de l'expressió *a caso*.

A l'hora de referir-se a una cosa predita, era molt habitual usar l'adjectiu *dit* -*a* anteposat (la majoria de vegades sense article definit abans), i algun cop *predit* -*a*. Podria tractar-se, però, d'un recurs propi del llenguatge escrit, més que no pas de la parla quotidiana:

Testimonis se encontren que els DITS micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo camí seguit fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant DITA obligació d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y DIT robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

[...] procuren, com a bons y fidels vassalls de sa DITA magestat, donar avís y fer entendre a DIT señor bisbe mane tornar y restituir los DITS Simon Pefarrer y Andreu Rocha en les DITES presons de Andorra, a hont estaven detinguts ans de la PREDITA forsa y violència feta per DIT señor veguer; y que no sufra ni permeta que semblants agravis sien fets

per sos officials. Altrament, fent lo contrary, lo que no-s cosa que ells sien, ajen de donar avis y fer-ho a entendre a sa dita magestat ab acte públich, com també per sa part li-n donarà rahó dit señor veguer [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem més, fonch tractat y concordat entre DITES parts, so és, que los DITS Torres y Mora, en los noms PREDITS, ultra les PREDITES mil y una bèstia de llana, dexe al DIT Perot Martí desanou tintirelles. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsernalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] féu menasses [=amenaces] als arrendadors de les rendes del DIT senyor bisbe y altres de què no volie li entrassen ha delmar DITA boïga, per les quals menasses [=amenaces] fou forsat aver-y de muntar lo capità de la present parròquia per a delmar DITA boïga [...]. (sentència condemnatòria del Tribunal de Corts per a Joan Dalmau àlies lo Sastret, 17-4-1619, editada per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

[...] y en fin per evitar que los Reys de Aragó prestessen homenatge als DITS Bisbes de Urgell [...] no feu cas de possehir DITAS Valls, ni hi administrá justicia alguna, ni se encontre, ni se llegeix que les governès may [...]. (Antoni Puig, *Politar andorrà*, 1763, foli 308-309)

Altres particularitats lèxiques són:

–El verb *gosar* amb el significat de 'gaudir' (document de l'any 1603; *Manual digest*, foli 6).²⁶

²⁶ Moran (2004: 127) considera que es tracta d'un castellanisme (*gozar*).

- El verb *encontrar* amb el valor de ‘trobar’ (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))
- El verb *eixir* ‘sortir’ com a forma corrent (*Manual digest*, foli 78-79).
- El substantiu *fèria* ‘qualsevol dia de la setmana que no sigui dissabte i diumenge’ (document de l’any 1603).
- El substantiu *iglésia* (document de l’any 1603), que segurament no es tracta de cap castellanisme, sinó d’una forma patrimonial del català.
- El substantiu *sosterra* ‘enterrament’ (document de l’any 1603).
- El substantiu *xefe* ‘cap’ (*Manual digest*, foli 28), segurament calcat de l’espanyol, més que no pas del francès.²⁷
- El substantiu *agravi* (document de l’any 1615), potser castellanisme o potser llatínisme.
- El mot *presó* usat en plural (*presons*), bé que es referís a un sol recinte (document de l’any 1615; *Manual digest*, foli 127).
- El castellanisme *entonces* (*Politar*, foli 196).
- El castellanisme *luego* (*Manual digest*, foli 212).
- El verb *lograr* (*Politar*, foli 366).
- El verb *regonèixer* amb *g* (*Manual digest*, foli 212).

²⁷ El mot francès *chef* ‘cap’ va passar a l’espanyol. Avui dia, en aquesta llengua aquest mot s’escriu *jefe*. En català ha penetrat el castellanisme, tradicionalment adaptat en *quefe*. És improbable que el català d’Andorra agafés el mot *xefe* del francès. Si fos així, segurament hom hauria escrit *chef* o *xef* (de fet, aquesta darrera grafia és l’adaptació del gal·licisme). La -e final indica que segurament es tracta d’un castellanisme. Alhora, en espanyol la lletra x tradicionalment ha representat el so fricatiu velar sord, que avui es representa amb j (*xefe*, doncs, segurament és *jefe*); així roman encara en alguns topònims centreamericans: *Xalapa/Jalapa, México/Méjico, Texas/Tejas, Oaxaca/Oajaca*, etc.

—El substantiu *gasto* (documents del 1603 i 1624).

—El verb *dar* (*Dat en Barcelona als 17 de Abril de 1676, Politar andorrà*, foli 195). Aquest verb gairebé no s'utilitza en la parla del segle XXI, però s'ha de dir que en els documents dels segles XVII i XVIII tampoc es troba gaire, de manera que potser ja era poc usat i potser apareixia en certes fórmules més o menys fixades.

—El substantiu compost *maldecap* amb el sentit de 'problema'. Apareix en una acta del Comú d'Andorra (12-6-1729) justament amb aquest significat, i cal destacar que ja apareix escrit aglutinat (solució gràfica que permet pluralitzar —surt escrit *maldecaps*— i permet distingir-ho de l'original *mal de cap* 'cefalea').

En el parlar andorrà era usual l'expressió *ço és* (amb variants gràfiques) 'és a dir':

*So és, que alguns dies fan que per lo balle de Andorra sien estats presos y capturats Simon Pefarrer, del Pla de Sen His [=el Pla de Sant Tirs, Alt Urgell], y Andreu Rocha, de la parròchia de l'Hurtó [=la Parròquia d'Ortó, Alt Urgell] [...]. (requeriment de Guillem de Pretiana, veguer de les valls d'Andorra, estès per Maties Ribot, notari de les valls d'Andorra, gener del 1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

*Ítem més, fonch tractat y concordat entre dites parts, so és, que los dits Torres y Mora, en los noms predits, ultra les predites mil y una bèstia de llana, dexen al dit Perot Martí desanou tintirelles. (document de cessió de bestiar entre Joan Torres i Pere Ponsernalt, d'una banda, i Pere Martí, de l'altra, la Cortinada, 24-8-1615, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)*

[...] y que los comptes sien posats en dit llibre soés [=ço es] partit p. [=per?] partit diada p. [=per?] diada y ab quina moda y enaqui [=a qui] ses [=s'és] pagat peraue de despres se puegue evitar maldecaps y bescomptes · y que endit llibre nosi [=no s'hi] puegue escriurer ninguna altra cosa lo que se mane als Consols que avuy son y per temps

seran observien la pnt. [=present] ordinacio baix la pena del Cot de la Parroquia. (acta del Comú d'Andorra, 12-6-1729)

4.2. Locucions

Es troben locucions com *deixar una cosa a coneguda d'algu* ('fer una cosa tal com indica algu, que sap com va'):

[...] y als que aportaran lo meu cos a enterrar [...], volent sien sis capellans los que portaran lo cos, comensant los vicaris s'i trobaran presents, y després lo meu [...] après del qual seguirà lo purgatori de Andorra, y després lo de Sanct Julià, DEIXANT-HO TOT A CONEGUDA DE DIT MON GERMÀ, que sab l'ordre se sol servir en la vall [...]. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

Ítem, DEIXE a la iglésia de Sancta Coloma deu lliures, les quals vull servesquen per lo que més importará y necessari será [...], A CONEGUDA MIA si visc. (testament del rector de Santa Coloma d'Andorra Antoni Busquets, 23-3-1603, editat per Domènec Bascompte, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVII*, 1997)

D'altra banda, es troba l'expressió *amb ànimo de* 'amb la intenció de' (*amb ànimo deslberat de matar-lo*; document de l'any 1625, *apud* POHLE (2008: 152)).

4.3. Gramaticalitzacions

S'usa l'expressió *a vista de* 'tenint present, tenint en compte' (al segle XX i XXI es diu més aviat *en vista de*):

Puix la vida apar ésser amable y A VISTA DE la tragèdia que succeí, ¿és llei natural, divina o humana lo haver de pagar dit particular, per lo import del robo que ignorava y ésser impossible lo poder avisar, 89 lliures 9 sous? (document del vicari de Canillo, 1731, *apud* RIERA I SIMÓ (1980))

L'expressió *camí seguit* s'empra amb el sentit de 'directament, tot dret', aplicat a un desplaçament. Com que té un valor adverbial, doncs, es pot considerar una expressió gramaticalitzada:

Testimonis se encontren que els dits micalets que executaren dit robo transitaren des de Canillo CAMÍ SEGUIT fins a Sant Julià y feren detenció en Escamp [sic] per menjar y beurer, per lo tant dita obligació d'avisar també competie als d'Encamp, a les Caldes y a Sant Julià, y dit robo debian pagar les sis parròquies per iguals parts, atesa la consuetud y germandat. (document del vicari de Canillo, 1731, apud RIERA I SIMÓ (1980))

Conclusions

El parlar andorrà dels segles xvii i xviii presenta alguns trets destacables, ja sigui perquè divergeixen dels usos dels segles xix i xx a Andorra mateix o del llenguatge estàndard, ja sigui perquè des del punt de vista històric o filològic són d'interès.

En el pla fonètic, alguns sons finals que en català s'han anat emmudint ja no sonaven en aquesta època (segons el que es desprèn de la documentació). És el cas de la *-r* final (per exemple, *diners*) i de la *t* del grup final *-nt* (per exemple, *antigament*). Igualment, sembla que els grups *a qui* o *a ell* es pronunciaven *an-a qui* i *an-a ell*; si no tothom ho deia, hi devia haver algú que ho deia durant el segle xviii, ja que, a més del *Politar*, apareix en actes del Comú d'Andorra. Aquest tret fonètic no existeix en el parlar dels segles xx i xxi.

Quant a la morfologia nominal, la terminació del femení plural surt escrita sovint *-as*, tot i que en força documents també apareix escrit *-es*. Segurament —tal com fa notar Moran (2004)— es tracta d'una convenció gràfica, prou estesa en el català escrit de fins a la reforma fabriana, que permetia distingir clarament masculins de femenins.

El femení de 2 es troba escrit *dues* al segle xvii, però *dos* al segle xviii. Podria ser que el parlar andorrà tingués tradicionalment el mot *dues* i que durant el segle xviii hagués deixat de dir-se, ja que als segles xx i xxi no es diu (llevat que algú ho hagi reintroduït en la parla per la pressió de l'escola i del llenguatge culte).

Pel que fa a la morfologia verbal, hi ha alguns trets destacables. Al segle xvii, el morfema de 1a persona del present d'indicatiu de la I conjugació és $\emptyset$ (forma del català antic i forma usual a les Illes els segles xx i xxi) o *-e* (primera evolució i forma usual al País Valencià els segles xx i xxi). En canvi, al segle xviii ja es troba plenament el morfema *-o* (segona evolució i forma usual a Andorra i Catalunya els segles xx i xxi). Per tant, en un lapse de 200 anys Andorra experimenta el canvi de la forma antiga ($\emptyset$) a la forma mo-

derna (-o) passant per la forma evolucionada de l'antiga (-e). Al seu torn, el morfema de 3a persona del present d'indicatiu i del pretèrit imperfet d'indicatiu de la I conjugació és -e (com s'usa en el parlar lleidatà els segles xx i xxi) però també apareixen formes escrites amb -a (com s'usa en el parlar tortosí els segles xx i xxi). Igualment, les formes de plural 1a i 2a del present d'indicatiu de la I conjugació que es poden trobar són -am i -au (*comptam*, *comptau*). Les formes en -em i -eu són corrents en el català d'Andorra i d'altres llocs dels segles xx i xxi (*comptem*, *compteu*); però a les Illes i a la comarca de la Terra Alta es troben les formes —més d'acord amb els orígens— en -am i -au. Finalment, el subjuntiu de l'època usa tres (o quatre) sistemes, una quantitat elevada per a un lapse de 200 anys (en el català d'Andorra dels segles xx i xxi només ha romàs amb una certa vitalitat el quart sistema, però arraconat pel nou sistema, el dels morfemes en -i):

- a) Els morfemes propis de la llengua clàssica (i dels parlars valencians dels segles xx i xxi), és a dir, -e en la I conjugació i -a en la II i III conjugació: *informe*, *permeta*, *sufra*.
- b) Una variant evolucionada del primer, consistent a usar -e en totes les conjugacions (usual en el parlar tortosí dels segles xx i xxi): *digue* (per *diga*), *pugue* (per *puga*), *age* (per *haja*), *face* (per *faça*), *gose*.
- c) El morfema -o (usual en el parlar lleidatà i de l'interior del tortosí dels segles xx i xxi): *déixon*, *pugo*, *pàgon*, *porto*.
- d) Ja al segle XVIII, el morfema -ia (que, segons Moran (2004: 124), desapareixeria al segle XIX): *fàcia*, *quédie*, *coméncia*, *dónian*.

Dintre de la flexió verbal cal esmentar el cas del pretèrit perfet d'indicatiu. La forma amb què apareix als textos és la sintètica (*prengué* 'va prendre'). En la parla d'Andorra dels segles xx i xxi aquesta solució és del tot desconeguda (de fet, només roman viva en valencià central i meridional i en eivissenc). Tanmateix, és avinent fer notar que el passat perifràstic (*va prendre*) segurament sí que es deia als segles XVII i XVIII, encara que no n'hagi quedat rastre documental. Que no aparegui escrit s'explica perquè era una solució considerada col·loquial —i, doncs, poc apropiada per a l'escriptura— fins pràcticament al segle xx. Però sembla factible afirmar que es devia utilitzar en la parla col·loquial. Es tracta d'una perífrasi verbal que comença a ser

usada amb valor de passat al segle XV. Fins llavors era una perífrasi verbal que tenia un valor de reforç de l'expressió (era, doncs, un present expressiu: *va prendre* significava 'va i pren'). En tot cas, de l'ús com a present expressiu de l'edat mitjana va passar, a final de l'edat mitjana, a tindre un valor de passat perfet. Per tant, si a Andorra es troba documentada al segle xv la perífrasi verbal amb *va* seguida d'infinitiu, encara que sigui amb valor de present expressiu, es pot suposar que, al cap de 200 anys, ja devia usar-se com a passat perfet (igual que a la resta del domini lingüístic). En efecte, en textos andorrans del segle xv apareix el perfet sintètic (*prengué*) i formes perifràstic amb *va* (*va prendre*); aquestes darreres segurament són una forma de present expressiu. Però que aparegui ja al segle xv en el parlar andorrà —encara que sigui com a present expressiu— fa pensar que al segle xviii ja s'usava com a passat:

E yo, testimoni, vagh-li respondre [=vaig i li responc] que no ho podie fer aquest diluns que ve [...]. E yo, testimoni, vay-li donar [=vaig i li dono] l reall ab què compràs vi e pa si no n'avie pastat [...]. E aquí matex la dita Planela va-m prestar la mà e va-m beysar. E tantost lo dit deposant va-s partir d'aquí e va-se'n anar a Ciutat [=Castelliciutat, actualment barri de la Seu d'Urgell i encara avui anomenat popularment Ciutat] [...]. E la dita Planela va-se'n anar a cap de gran stona, e yo, testimoni, a poch de temps vay-me'n anar a le Bons [=les Bons, actualment barri d'Encamp] [...]. E vay-li dir si avie comprat res lo diluns [...]. [...] e yo, testimoni, vagh-la seguir [=la segueixo] a cap d'un poch e trobé [=vaig trobar] la dita Planela ab lo vaquer, que adobaven l'erba. E lavores la dita Planela e yo, testimoni, vam-ne metre la dita erba e puys, aquí matex, yo li vay parlar del feyt de la anada [...]. E yo, testimoni, vay-li dir [=li dic] "Més valdrie que hoc féssem de nuyt, que les gens no hoc vissen". E responch [=va respondre] ela e dix "Més val ara que las gens són per los cortals". E lavores, yo, testimoni, vay-me partir d'aquí e vay-me'n anar a casa de la dita Planela e vay-me'n entrar en la dita casa en la hora que hom diu que lo sol hi és levat. E aquí vay-la sperar entrò per tant que hac sopat en casa del dit Johan Martí. E quan la dita Planela fonch ven-guda, yo li vay dir que sopàssem de queucom, e ela va-m respondre que no-y avie sinó pa e ous. [...] E lo dit Bernat dix que obrís e ela no volie obrir. E lo dit Bernat va-li menassar que él li trenquarie la porta. [...] E aquí él me ostà l'arnes e va-m stacar e va-m menar a casa de

*Ramont de l'Areny. E aquí lo dit Ramon, va·m ferrar ab la dita Planela ensenps, que foch ferrada aytan bé. [...] —E yo, testimoni, vay dir que no·l volie, e lo dit Ramon va lo·m lançar en la falda. E yo, testimoni, vagh-li dir que no·l volie [...]. —[...] e él, testimoni, va·s levar del lit i va trametre li dit Perich Martí ab l seu macip [...]. [...] la dita Planela vengué ab dos infants e va·se'n intrar en casa sua, e va·s colguar [=colgar, anar a dormir] ab los infants. [...] Yo, testimoni, vaig-li dir que volie parlar ab ela e ela va·m respondre que pahor li faye. E yo, testimoni, vagh-li dir “Obre, que no·t qual [=cal] aver pahor de res”, e ela va obrir [...]. E quant yo fuy intrat de dins, yo demaní lo dit Ferraró, e ela va·m respondre que no·s sabie [...]. (acta d'un judici sobre un pretès rapte de la muller d'en Planell, juliol i agost del 1421, estudiada i transcrita per Susanna Vela, *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle xv*, 2002)*

Amb referència a altres formes, destaca l'ús del demostratiu *est -a* al costat de la forma reforçada *aquest -a*; o, en els possessius, la presència de la forma antiga femenina *mia, tua i sua* i, de manera generalitzada, les formes àtones *mon, ton, son, ma, ta, sa*.

Pel que fa a les xifres, es pot trobar la conjunció copulativa en força casos (*cent i deu o trenta i tres*, per exemple) i, alhora, en la vintena ser-hi absent (*vint tres*, per exemple). Això revela que, en el català d'Andorra —i potser en el d'altres indrets— l'ús de la conjunció copulativa i en xifres no devia estabilitzar-se fins al segle XVIII o XIX.

Pel que fa a les partícules, es troba assíduament la forma *ab*; en la datació de documents sol aparèixer la preposició *a* anteposada a la data, a cops amb article definit i tot; com a conjunció copulativa es troba tant *e* com *i* (generalment escrita *y*); i és destacable l'ús de la partícula *eo*, que sembla una combinació de *i* i *o*.

Quant al règim verbal, destaquen les solucions següents: el verb *servir* duia *de* quan, seguit d'un infinitiu, significava 'prestar un servei obligat' (*servir de remar a galeres*); el verb *fugir* duia *a* per a indicar la procedència, no pas la destinació (*volent fugir a litigis* 'volien evitar els litigis'); el verb *tirar* duia *de* quan significava 'llançar' (*tirar de les armes contra ell*); el verb *obligar-se* duia *en* quan anava seguit d'infinitiu (*se obblige en pagar-li tots sos jornals*);

i el verb *condemnar* duia *en* quan s'indicava el temps que durava la pena (*comdempnam en deu anys continuos de galera*).

El verb *estar* servia per a expressar locativitat sense que necessàriament impliqui una permanència d'una cosa que pot canviar de lloc (ús del verb *estar* amb valor locatiu dels segles xx i xxi); és a dir, s'usa amb el mateix valor que *haver-hi*.

Finalment, en el camp de les perífrasis verbals hi ha dos fets a comentar. El primer fet és l'existència de la perífrasi verbal d'obligació [*deure* + infinitiu], que s'usa sobretot quan hi ha un matís moral. En el parlar andorrà dels segles xx i xxi aquesta perífrasi amb valor d'obligació moral pràcticament ha desaparegut, però als segles xviii i xviii eren usuals (com ho és en els parlars valencians dels segles xx i xxi). A més, també es troba la construcció [*haver* + *a* + infinitiu], usual a l'edat mitjana en català (al costat de la construcció [*haver* + *de* + infinitiu]) i la construcció [*tenir* + *de* + infinitiu]. El segon fet és que en verbs inacusatius (bàsicament, de moviment), estatius (*ser* i *estar*) i transitius pronominalitzats el perfet s'expressa amb la perífrasi verbal [*ser* + participi], i no pas amb la perífrasi verbal [*haver* + participi] (exemple: *és arribat*) (així es fa avui a la Ribagorça, al Rosselló, a Menorca i a Ma-llorca). En els altres contextos apareix [*haver* + participi] (exemple: *ha dit*). Als segles xx i xxi, aquest ús ha desaparegut de la parla d'Andorra i d'altres indrets catalanoparlants.

Bibliografia

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll, 10 volums. [Se cita: DCVB.]

ANGLADA, Maria Teresa (1974). “La llengua catalana parlada i escrita a les valls d’Andorra”, dins: *Quatre anys de Jocs Florals Juvenils. Valls d’Andorra 1970-1973*. Andorra la Vella: Cercle de les Arts i de les Lletres, pàg. 121-125.

ARMENGOL, Lúdia; MAS, Manuel; MORELL, Antoni (1979). *El Consell General (1692-1979). Recull cronològic dels patricis andorrans*. Andorra la Vella: Consell General.

BADIA, Montserrat; GANYET, Rosabel; PÉREZ, Sergi (1992). *Vocabulari d’Andorra*. Andorra la Vella: Govern d’Andorra.

BADIA I MARGARIT, Antoni M.; PONS, Lúdia; VENY, Joan (1993-). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, diversos volums.

BALSALOBRE, Pep; GRATACÓS, Joan [ed.] (1995). *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema.

BASCOMPTE, Domènec (1997). *Diplomatari de la vall d’Andorra. Segle XVII*. Andorra la Vella: Govern d’Andorra.

CAMIADE, Martina (1987). *La parròquia d’Ordino al segle XVIII. Població i mentalitats*. Perpinyà / Andorra la Vella: Centre de Perpinyà de l’Institut d’Estudis Andorrans. [«Quaderns d’Història», 1.]

COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. (²1991, ¹1986). *Panorama de la lexicografia catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [Apartats relatius als segles XVII i XVIII.]

COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial / "la Caixa", 10 volums. [Se cita: DECat.]

DCVB = ALCOVER & MOLL (1926-1962)

DEA = VALLS (2007)

DECat = COROMINES (1980-2001)

FARRENY SISTAC, Maria Dolors (2004). "Criteris de transcripció i d'edició". *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 17-22.

FITER I ROSSELL, Antoni (1748). *Manual digest de las valls neutras de Andorra*. Andorra la Vella: Consell General, 1987. Transcripció d'Antoni Armengol Aleix, Lúdia Armengol Vila, Antoni Morell i altres.

LARA, M. Pilar; LARA, Frederic (1984). *Comentari de texts històrics catalans. Mètode, text i pràctica*. Lleida: Dilagro.

Llibre dels sagristans de Santa Maria de Meritxell, 1500-1654. Document de l'Arxiu Parroquial d'Ordino.

MARTÍ, Sadurní; FELIU, Francesc (1995). *Problemes i mètodes de la història de la llengua*. Barcelona: Quaderns Crema.

MARTÍ I CASTELL, Joan (1986). "Gramàtica històrica i/o(?) història de la llengua. Aportacions al català", dins: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XIII [Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit, vol. 5]*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 31-63.

MARTÍ I CASTELL, Joan (1990). *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*. València: Universitat de València.

MARTÍ I CASTELL, Joan; NAVARRO, Pere; PRADILLA, Miquel Àngel (1990). *Comentari lingüístic de textos. Teoria i pràctica*. Barcelona: Columna.

MARTÍ I MESTRE, Joaquim (1999). "Aportacions de les edicions de textos al coneixement de la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII", *Catalan Review*, XIII/1-2, pàg. 117-134.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José (1998). "Les fonts clàssiques en el Manual Digest", *Annals del Centre de Barcelona de l'Institut d'Estudis Andorrans*, 1996.

MAS, David (2000). "El context històric del Manual Digest i el perquè de la seva transcripció fa onze anys", in: *250 anys del Manual Digest*. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències.

MORAN, Josep (2004 [1999]). "Estudi lingüístic del Manual Digest d'Antoni Fiter i Rossell". *Estudis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 121-129.

PALAU MARTÍ, Montserrat (1989). *Els noms de bateig a Andorra al segle XVII*. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern d'Andorra.

PANTEBRE, Rosalia (1997). *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.

POHLE, Lars Martin (2008). *Perquè ara —gràcies a Déu— hi ha justícia. Un estudi sobre la delinqüència a Andorra els anys 1600-1640*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PUIG, Antoni (1763). *Polítar andorrà*. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern d'Andorra, 1983. Transcripció de Lúdia Armengol Vila, Manuel Mas i Antoni Morell.

PUJAL, Cinta [coord.] (1999). *Atles cartogràfic de les valls d'Andorra (1692-1976)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

RICO, Albert; SOLÀ, Joan (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes. Síntesi històrica*. València: Universitat de València. [Apartats relatius als segles XVII i XVIII.]

RIERA, Manel (1992). *La llengua catalana a Andorra. Estudi dialectològic dels seus parlars rurals*. Barcelona: Centre de Barcelona de l'Institut d'Estudis Andorrans.

RIERA, Manel (1996). "Afinitats lexicals entre els parlars andorrans i pallaresos". *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra*. Barcelona / Andorra la Vella: Institut d'Estudis Catalans / Institut d'Estudis Andorrans, pàg. 35-48.

RIERA I SIMÓ, Joan (1980). *Una singular carta de gràcia andorrana de l'any 1712*. Andorra la Vella: [Bartomeu Rebés Duran i Família].

RULL, Xavier (2005-2006). "L'adaptació de gal·licismes en català", *Revue d'Études Catalanes* [Montpeller], 8-9, pàg. 269-304.

SCHEJBAL, Jan (2007). "Manual digest", in: *Jornades de Catalanística a Praga*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, pàg. 28-34.

SOLÀ, Joan (1989). "El català a les gramàtiques i els diccionaris llatins dels segles XVII-XVIII", dins: *Actes del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 7-28. Publicat també al llibre de Joan Solà *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1991, pàg. 29-56.

VALLS, Àlvar (2007). *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella: Crèdit Andorrà. [Se cita: DEA.]

VELA, Susanna (2002). *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle xv*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra.